

Univerzita Palackého v Olomouci
Filozofická fakulta
Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie

MAGISTERSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCE

Totální instituce vězeňství jako prostor pro rolové hry

Autor: **Bc. Pavlína Hercová**

Vedoucí práce: **doc. PhDr. Daniel Topinka, Ph.D.**

Olomouc

2021

Místopřísežně prohlašuji, že jsem magisterskou diplomovou prací na téma: „Totální instituce vězeňství jako prostor pro rolové hry“ vypracovala samostatně pod odborným dohledem vedoucího diplomové práce a uvedla jsem všechny použité podklady a literaturu.

V Olomouci dne

Podpis

Anotace

Jméno a příjmení	<i>Bc. Pavlína Hercová</i>
Katedra:	Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie
Obor studia:	<i>Kulturní antropologie – Sociologie</i>
Obor obhajoby práce:	<i>Kulturní antropologie</i>
Vedoucí práce:	<i>Doc. PhDr. Daniel Topinka, Ph.D.</i>
Rok obhajoby:	<i>2021</i>

Název práce:	Totální instituce vězeňství jako prostor pro rolové hry
Anotace práce:	Diplomová práce je teoretická a klade si za cíl popsat historické pozadí českého vězeňství včetně proměny vnímání trestu a pachatele v kontextu humanitních věd. Jádrem práce bude popis a interpretace prostředí věznice, jakožto místo pro působení a formování rolí jedinců, kteří se v této instituci nacházejí. Práce vychází z předpokladu Michela Foucaulta, že aby mohlo docházet k rolovým hrám a jimi přidělenými hierarchickým statusům, musí docházet k vzájemné interakci mezi aktéry. Tato interakce je v totální instituci nutná a žádoucí. Východiskem práce bude popis teorie rolí, její reflexe a možnost aplikace ve vězeňství.
Klíčová slova:	Role, vězeňství, totální instituce, moc, rolové hry.
Title of Thesis:	Total prison institutions as a space for role playing games

Annotation:	<p>This diploma thesis is a theoretical paper which goal is to subscribe historical background of Czech prisons including the changes of the perception of guilt as well as the perpetrator in context of the humanities. Main core of the paper is the subscription and interpretation of the prison environment, as a place for functioning and forming of roles of the individuals, which are placed in this institution. Thesis is based on the premises of Michael Foucault which are saying that for the possibility of role plays and to them allocated hierarchical statuses, there has to be an interaction among the participants. This interaction is in this total institution necessary and required. The outcome of the thesis is a description of the role theory, its reflection, and the possibilities of its use in prisons.</p>
Keywords:	Role, imprisonment, total institution, power, role games

Na prvním místě bych chtěla poděkovat svému vedoucímu práce panu docentu Danielu Topinkovi za jeho cenné rady a nekončící trpělivost, kterou se mnou během psaní práce prokázal. Dále bych také chtěla poděkovat mým přátelům, kteří při mně během studia vždy stáli. V neposlední řadě pak děkuji svým rodičům, kteří ve mně věří, i ve chvílích, kdy to mám chuť vzdát.

OBSAH

Číslo	Kapitola	Strana
	OBSAH	6
	ÚVOD	8
	MOTIVACE K PRÁCI	10
1.	Přístupy v humanitních vědách	11
1.1	Pojetí trestu v zorném poli antropologie	11
1.2	Pojetí trestu v zorném poli historie.....	14
1.3	Pojetí trestu v zorném poli sociologie	15
1.4	Osobnost pachatele z pohledu psychologie	17
2	Historie vězeňství v českých zemích	21
2.1	Počátky vězeňství na našem území	21
2.2	Vězeňství habsburské monarchie (1850-1918)	22
2.3	Vězeňství za dob Československé republiky (1918-1839)	22
2.4	Protektorát Čechy a Morava (1939-1945).....	23
2.5	Obnova československého vězeňství (1945-1965)	23
2.6	Reformy československého vězeňství (1965-1989).....	24
2.7	Reformy českého vězeňství (1990-2009).....	24
2.8	Humanizace českého vězeňství	25
3	Vězeňství v české republice	27
3.1	Dělení věznic v České republice	28
4	Instituce	29
4.1	Totální instituce	32
4.2	Existuje dokonalá totální instituce?.....	34
4.3	Kontrola v totální instituci – současnost	36
4.4	Hřiště dvou rolí.....	37
4.5	Mortifikační mechanismy.....	40
5	Moc a mocenská posedlost	42
5.1	Domestikace rozkazu.....	44
5.2	Mocenská posedlost.....	44
5.3	Vůdcovství, autorita, elita.....	45
5.4	Sociální dynamika moci	46
5.4.1	Konformita	46
5.4.2	Poslušnost.....	47
5.4.3	Deindividualizace.....	47
5.4.4	Dehumanizace	48
5.4.5	Standfordský experiment.....	50

6	Teorie rolí a rolových her	52
6.1	Teorie rolí	52
6.2	Sociální role a hraní rolí	55
6.3	Každodennost rolových her ve věznici.....	56
6.3.1	Čas a režim věznice	57
6.3.2	Prostor věznice	58
6.3.3	Izolace ve vězení	61
7	Závěr.....	64
	LITERATURA.....	66

ÚVOD

Téma vězeňství a pojetí trestu bylo vždy v popředí zájmu široké veřejnosti. Lidé jsou fascinováni tajemstvím, které prostředí věznice obklopuje. Celý neprostupný, neprobádaný, a hlavně zraku veřejnosti nepřístupný svět dává za příčinu smyšleným domněnkám a přehnaným historkám, které si lidé vypráví. Velkou měrou, dle názoru autorky, je toto tajemství prohloubeno i filmy, seriály, či beletristickými knížkami, které prostředí věznice vdechují jakýsi exotický nádech. Nádech něčeho zakázaného, neprostupného. Diváci nejsou vždy schopni rozeznat kde je pravda a kde fikce, natož aby byli schopni posoudit relevantnost předkládaných informací. Mnoho informací k nám proudí skrze filmy a seriály, které byly vytvořeny v USA. Zde je důležité si ale uvědomit, že v USA platí jiný právní systém, než je tomu u nás (common law vs. civil law). Tak jako jiné země, si i Česká republika prošla svým jedinečným vývojem pojetí trestu a vězeňství. Právě proto je část této diplomové práce věnována historii vězeňství u nás. Diplomovou práci též autorka rozšířila o přístupy vnímání trestu a osobnosti pachatele ve vybraných humanitních vědách.

Přes značnou míru beletrie a televizních pořadů není u nás z hlediska sociálně-vědních výzkumů věnováno tématu vězeňství přílišná pozornost (Dirga, 2012-2020; Nedbálková, 2006; Lochmannová 2020). Proto i součástí této diplomové práce měla být analýza a konstrukce dat získaná pomocí kvalitativního výzkumu skrze polostrukturované rozhovory s dozorcí. K tomu však nedošlo z několika důvodů, jak popíšeme v následující kapitole „*Motivace k výzkumu*“, kvalitativní výzkum v totálních institucích má své hranice, které výzkumník nedokáže projít. Práce je proto psána teoreticky. Práce obsahuje značné množství teoretických konceptů (teorie rolí, teorie rolových her, mocenská posedlost, totální instituce aj.) i s kritikou a odůvodněním, proč jsou i přesto tyto koncepty užitečné pro budoucí využití ve výzkumu.

Cílem práce tedy je popsat historické pozadí českého vězeňství proměny vnímání trestu a pachatele v kontextu humanitních věd a vybraných disciplín. Popsat a interpretovat prostředí věznice, jakožto místo pro formování a hraní rolí, jaké rolové hry se utvářejí v českém prostředí vězeňství, a jak se vztah mezi postavami proměňuje při interakci. Vězení autorka vnímá jako „totální instituci“. Instituci, ve které je život všech přítomných zcela podřízen vnitřnímu režimu.

V tomto uzavřeném prostředí každý aktér vykonává svou jedinečnou roli, kterou poté předvádí jako pomyslný herec na jevišti. Autorka vychází z předpokladu, že na vězně i dozorce působí stejná síla totální instituce, tudíž všichni jsou pomyslnými herci v této mocenské mašinérii. Tito herci pak navzájem interagují a dochází mezi nimi k přesunu informací, kapitálu, moci a prestiže.

V této diplomové práci autorka vychází z několika přístupů. Mezi hlavní uvádíme antropologický pohled na instituce. Tento přístup poskytuje práci platformu pohledu na instituci vězení jako místo k uspokojení potřeb jedinců. Uspokojení potřeb skrze jedincovo jednání nemusí být v tomto případě považováno společností za žádoucí. Druhým důležitým konceptem je „*dramaturgický přístup*“ (Goffman 1961), díky kterému jde vězení popsat metaforicky jako divadlo se svými regiony: scéna a zákulisí.

Vzhledem k teoretické práci autorka vychází převážně z literatury, a to jak odborné, tak beletrie psané samotným vězněm (*Jiří Otakar: Jak přežít kriminál 2015; Jak přežít vazbu 2014*). Dalším zdrojem je také Letní škola vězeňství, kterou autorka absolvovala v roce 2017 včetně exkurze do věznice Ostrov nad Ohří. Další zdroje, které byly využity při psaní této práce byly informace získané během kvalitativních výzkumů na téma vězeňství, které autorka provedla za účelem výzkumu k bakalářské i původní diplomové práci.

Tato diplomová práce je psána od zcela obecných informací, po konkrétní. Přestože se může zdát, že jednotlivé kapitoly spolu nesouvisí, opak je pravdou. Na úvod pokládáme za nutné také zmínit, že ačkoli se v instituci vězeňství vyskytuje vícero osob (uklízečky, technický personál atp.), jsou v této práci zmíněny převážně jen dvě skupiny osob: vězni a dozorci. Je to z toho důvodů, že tyto skupiny jsou ve vězení nejpočetnější a dochází mezi nimi k největší sociální interakci.

MOTIVACE K PRÁCI

Jak již bylo napsáno v úvodu, i přes veškerou snahu, kterou autorka vynaložila bylo nakonec nutné práci napsat jako teoretickou. Původní práce měla název: *„Role vězeňského dozorce a její vliv na soukromý život“*. Tato práce vycházela z kvalitativního výzkumu založeného na polostrukturovaných rozhovorech. Struktura otázek byla předem konzultována s psycholožkou. Rozhovory měly probíhat s dozorcí z jedné z nejstřeženější věznice u nás. Avšak po třech neúspěšně provedených rozhovorech autorka došla k závěru, že je pro dozorce sebereflexe obtížná, nebo si změny ve své osobnosti sami nejsou vědomi.

Proto se autorka pokusila o změnu metodologie, kdy participanti byli požádáni, zda by u dalšího rozhovoru mohly být přítomné i jejich manželky/partnerky, neboť při jednom z rozhovorů přítomnost partnerky osvědčila. Partnerka daleko více vnímala osobnostní změny, kterými její manžel za roky u Vězeňské služby prošel. Avšak žádný z oslovených dozorců nechtěl do výzkumu zapojit své blízké. Z pochopitelných důvodů si velice chrání své soukromí.

V této fázi výzkumu se autorka práce pokusila ještě o jednu změnu v metodologii a to, provést skupinový rozhovor neboli „focus group“. Nicméně ani tato změna v metodologii se nesešla s úspěchem, stěžejním důvodem byla nemožnost nalezení společného času pro provedení skupinového rozhovoru a také přehodnocení rozhodnutí dozorců k účasti ve výzkumu.

Když se autorka zpětně vracela a přehodnocovala možnosti, jeden z dozorců participující na výzkumu jí napsal: *„No tak oni vězni většinou rádi mluví na rozdíl od dozorců...no a k těm partnerkám, možná tam hrál roli i nějaký strach, co by se mohly dozvědět, co se z nás stalo.“*

Poslední snahy o provedení výzkum byly nakonec zmařeny nástupem
pandemie COVID-19.

1. PŘÍSTUPY V HUMANITNÍCH VĚDÁCH

Tématu vězenství se věnuje řada oborů a disciplín. Ve této práci budou popsány čtyři základní humanitní přístupy: antropologie, historie, sociologie a psychologie. Tyto čtyři přístupy považuje autorka za důležité z hlediska jejich přínosu na pohlížení trestu, trestání a pachatele od historie až po současnost. Každá z těchto disciplín se na pachatele a pojetí trestu dívá z jiného úhlu. Přesto v každé zmiňované disciplíně můžeme pozorovat, jak se pojetí trestu a trestání vyvíjí. Co všechno předcházelo až do prozatím finální podoby a konceptu vězení, jak ho známe dnes.

Již v Bibli najdeme zmínku o Evě, která porušila zákon, utrhla jablko poznání a tím si zasloužila trest: vyhnání z ráje. *„Zásada oko za oko, zub za zub, která vychází z biblického pojetí spravedlnosti, nám dnes připadá nehumánní, ale ve skutečnosti to byl ve své době pokrok. Trest se tak dostal pod jakousi kontrolu komunity. Je to už něco jiného než neustále se stupňující řetězec krevní msty“* (Jandourek 2011, str. 131).

1.1 Pojetí trestu v zorném poli antropologie

Z dob ještě před státními institucemi, jako je vězeňství, se dochovaly literární prameny, které dokazují, že trest, trestání, autorita a moc jsou v historii od počátků lidstva „Krev vašeho života budu rozhodně mstít. Každé zvíře i člověka za ni budu volat k zodpovědnosti. Za lidský život budu volat k odpovědnosti každého jeho bratra. Kdo prolíje krev člověka, toho krev bude člověkem prolita, neboť k obrazu Božímu učinil Bůh člověka“ (Genesis 9, 5-6, In Jandourek 2011). Již za dob lovců a sběračů se projevují první skupiny, mocenské prvky a trestání nepřizpůsobivých členů skupiny. Jandourek uvádí (Jandourek 2011, p. 140), že již v antickém Řecku v 7. století před Kristem se objevují zmínky o trestu smrti za trestné činy jako je vražda, zrada, znásilnění.

Elman Service, ve své knize „*Primitive social organization*“ (1962) rozlišil čtyři typy, nebo úrovně společenské a politické organizace: tlupa (band), kmen (tribe), náčelnictví (chiefdom) a stát (state).

Tlupa je tvořena malou samostatnou skupinou osob, žijící v úzké vazbě na životní prostředí. V těchto malých skupinách se prakticky nevyskytovala žádná vyšší autorita, jestliže však ve skupině existoval muž, který si nárokoval vyšší autoritu, mohl vystupovat pouze jako *první mezi rovnými*. Jeho postavení bylo založeno na osobních kvalitách a charisma, díky kterým se dokázal prosadit. Autorita, kterou disponoval, mu však neumožňovala vynutit své vlastní rozhodnutí vůči ostatním, přes jejich odpor. Existovaly zde mechanismy kontroly, které byly tak silné vzhledem k úzké skupině lidí žijících spolu pod každodenním dohledem. Tento mechanismus sociální kontroly umožňoval rychlé odhalení jakékoliv deviace. Trestem mohlo být vyloučení ze skupiny, což se de facto rovnalo smrti.

Dalším politickým uskupením, které pozorujeme v historii lidstva je **kmen**. Kmenové uspořádání zahrnuje stovky i tisíce osob, žijících společně na malém území. Klíčovým principem společenské organizace je rod a rodová příslušnost. Základem jsou nukleární rodiny, ale klíčová je také náležitost k exogamnímu a patrilineárnímu rodu, jehož příslušníci žijí ve více vesnicích. Rod disponuje maximální autoritou. Ve vesnici žilo vícero rodů, přičemž každý z nich měl svého vrchního představitele, který se podílel na společném rozhodování a chodu celé vesnice. Tito představitelé rodu se nazývali *rada starších*.

V kmenovém uspořádání můžeme také pozorovat vnitro kmenovou organizaci, sdružené bratrstvo. Toto bratrstvo tvoří členové sdružující se napříč okolními vesnicemi. Jedním z nejznámějších je bratrstvo založené na „*Age set*“. Tuto skupinu tvoří chlapani stejného věku, kteří se po iniciaci stávají členy jedné skupiny po celý zbytek života.

V každé vesnici se nacházel také *Headman*, jakožto hlavní představitel vesnice. Tato osoba však neměla absolutní moc, ale jeho autorita umožňuje, že může být zavolán jako mediátor v případě konfliktu mezi dvěma jedinci. Toto postavení není ani doživotní, ani dědičné. Od představitele *Headmena* se očekává, že bude nejsilnější v bitvě, či bude schopen vyřešit konflikty. V případě neřešitelného konfliktu je pak nejzazším řešením odstěhování části vesnice a založení vlastní osady.

Větší organizační jednotkou, než kmenové uspořádání je **náčelnictví**. Největší změnou, oproti ostatním politickým uspořádáním je přidělená moc jedné osobě – náčelníkovi. Náčelník disponuje mocí nad vícero vesnicemi. Spolupracuje s jejími autoritami, které však podléhají náčelníkově moci. Jeho legitimizace moci je založena nejčastěji na urozeném původu (nadřazený klan), nebo je legitimizace náboženského původu. Jeho rozhodnutím je nutno se podřídít, neboť neuposlechnutí je trestáno násilím, či smrtí. Náčelník je také nejbohatší osobou ve vesnici. Kumuluje majetek, který mu ostatní členové vesnice dodávají darem, nebo pro náčelníka pracují. Dochází k obrovské mocenské nerovnosti, proto dobrý náčelník by měl majetek redistribuovat zpět k lidem. On rozhodne, kdo co dostane a v jaké míře. Příklad redistribuce moci u náčelníka nalezneme například v knize od B. Malinowského „*Argonauti západního pacifiku*“ (1996), nebo také v „*Eseji o daru*“ (Mauss, 1999).

Posledním typem politické organizace podle E. Service je **stát**. Proces vzniku a formování státu byl v dějinách velice pozvolný. Stát se vyznačuje čtyřmi hlavními substystémy: kontrolou populace, právem, monopolem na fyzické násilí a daňovým systémem. Pro účely mé diplomové práce je stěžejní monopol na fyzické násilí, kdy příslušník státu již neřeší osobně spory, ani nerozhoduje, ale musí se obrátit na specialisty, jejichž status je odvozen od centrální moci a tito jedinci jsou jediní, kteří mohou sjednat spravedlnost. Jakékoli použití moci, bez souhlasu úřadů je pak vnímáno, jako závažný přestupek a je trestáno dle trestního řádu dané společnosti.

Příklady vyhoštění můžeme pozorovat také ve starověku u mnohem rozvinutějších zemí. Kdy zločinec byl zapsán v registrech popravců a označen jako psanec. Za psance mohl být označena i osoba, která psance přechovávala. (Malý, 2003, p. 121) Později označení psanec nahradil trest dočasného nebo doživotního vyhnanství. Nejtěžší formou bylo doživotní vyhnanství spojené se ztrátou občanských a majetkových práv. Tento systém trestání byl v mnoha zemích Evropy užíván ještě v 18. století (Hála 2006).

Dalším trestem, který se hojně od starověku užíval bylo otroctví. Osoba, která byla považována za otroka přišla o veškerá svá lidská práva a byla zbavená osobní svobody.

1.2 Pojetí trestu v zorném poli historie

Postupný přechod od mučení – trestání – disciplinace, až k samotnému vězení dokonale popisuje kniha M. Foucaulta „Dohlížet a trestat“ (Foucault 2000). Jak Foucault v této knize dokládá, předmoderní instituce trestání sloužily zcela jiným účelům, než je tomu dnes. *„Cílem nebyla ochrana společnosti před nebezpečnými individui či jejich náprava, tresty fungovaly spíše jako veřejná manifestace moci odrazující potenciální porušovatele pravidel. Moc trestat se manifestovala ve fyzické bolesti, veřejném zostuzování a trýznění těl, které bylo také samotným cílem těchto předmoderních trestancích praktik, což vysvětluje i jejich charakter veřejné podívané“* (Foucault, 2000 In Nedbálková 2006).

Postupně na přelomu 18. a 19. století již dochází k přechodu od trestání k věznění

Foucault dále popisuje sedm univerzálních maxim vězeňství. Tyto principy nejsou ničím novým, naopak, vycházejí z již 150 let starých záznamů, avšak jsou stále platná i pro dnešní dobu (Foucault, 2000, p. 372-374).

- 1) Uvěznění jedince musí transformovat protispolečenské chování jedince. Úkolem trestu je polepšení jedince.
- 2) Vězni musejí být rozřazeni. Především podle závažnosti trestného činu, dále pak věku, pohlaví, techniky nápravy a fáze své transformace.
- 3) Tresty se musejí modifikovat podle individuality vězňů. Zlepšením, či zhoršením jejich chování nebo podle dosažených výsledků jedinců v práci či jiné činnosti.
- 4) Práce je podstatnou částí trestu vězně. Není chápána jako dodatečný trest pro vězněného, nýbrž jako doplněk k němu. Může pomoci jedinci získat kvalifikaci v oboru.
- 5) Samotná výchova může být nástrojem k trestání.
- 6) Režim ve vězení by měl být kontrolovaný. O režim se má starat kvalifikovaná osoba, která je morálně a technicky způsobilá.
- 7) Uvěznění musí být doprovázeno nástroji dohledu a pomoci, až dokud nedojde k definitivní re-adaptaci bývalého vězně. Měla by mu být zajištěna pomoc a podpora.

Fenomén vězeňství se svými mechanismy moci se vine celou historií lidstva. Můžeme pozorovat, jak se z jednoduché msty „*oko za oko, zub za zub*“, postupně vyvíjí trestání a samotné vězeňství do mnohem sofistikovanějšího systému pedagogicko-metodologických metod práce s jednotlivcem. Tento sofistikovanější systém slouží nejen k ochraně společnosti, ale také se snaží být prostředkem k nápravě negativních společenských deviací. Postupně dochází k humanizaci vězeňství do podob tak, jak jej známe dnes.

1.3 Pojetí trestu v zorném poli sociologie

S přechodem k moderního státu, nastal úplně nový koncept trestání, kdy trestání již nebylo v rukou autority, vůdce, nebo panovníka, ale v rukou státních organizací, které se utvořily. Toto nové uspořádání se stalo předmětem pozorování sociologie. Vyjmenujeme zde několik sociologických škol, které se zabývaly zkoumáním negativních vlivů společnosti a ovlivnily tak pohled na zločin a trest a jsou následující: Klasická škola, Pozitivistická škola a Chicagská škola.

Klasická škola kladla důraz na svobodnou vůli člověka a pozitivistický vliv vnějších okolností. Předpokládá, že se lidé chovají dle svých zájmů a svobodného rozhodnutí. Pokud jim tedy hrozí trest, předpokládá se, že je to odradí od zločinu, pokud ale usoudí, že jim čin projde, čin spáchají. Jde o hodně zjednodušující model, neboť svět ve své podstatě není tak jednoduchý. Tato škola je založena na myšlenkách italského právníka, filozofa a politika Cesara Beccarii (1738-1794), který napsal knihu *Dei delitti e delle pene (O zločinech a trestech, 1763-1764)*. Zde se objevuje důležitá myšlenka, která odmítá mučení ve vězení. Beccarii také tvrdí, že trest má spíše odstrašovat pachatele než pouze trestat.

Dalším důležitým autorem v této škole, je anglický právník a filozof Jeremy Bentham (1748-1832). Bentham zastával názor, že lidé ve své podstatě jsou hédonisté – vyhledávají blaho a vyhýbají se utrpení. Dále také soudil, že lidé mají svobodnou vůli, mohou se tedy rozhodnout, jak jednat. Ve své podstatě jde o racionální kalkul, který ukazuje jejich zisky a ztráty, výhody a nevýhody každé zvolené akce. „*Pokud budou tresty dostatečně přísné, jedince to odradí od páčání nekalých činů (nebo páčání nekalostí). Pokud bude trest pravděpodobný, dají si potenciální pachatelé pozor, protože hrozící ztráty, tresty, jim nemohou vyvážit*

zisky z kriminální aktivity“ (Jandourek 2011, p.29). Jeremy Bentham je znám především pro svůj návrh „dokonalého“ prototypu vězení – Panoptikon¹.

Pozitivistická škola je založena na předpokladu, že kriminální chování je zapříčiněno vnějšími a vnitřními faktory. Tyto faktory člověk nemá pod kontrolou, neboť za tyto faktory může např. špatná výchova, vzdělání, chudoba nebo příslušnost k různým subkulturám. Jedním z průkopníků byl belgický astronom, statistik a sociolog Adolphe Quetelet (1796-1874), který se snažil najít vztah mezi zločinem a sociologickými faktory. Quetelet našel vzájemný vztah mezi pohlavím, věkem, vzděláním, sociálním postavením a zločinem. Pomohl také zavést statistické metody do kriminalistiky. Na formování a pojetí zločinu také přispěly myšlenky významného sociologa Émile Durkheima (1858-1917), který považoval zločin za nevyhnutelný aspekt společenského života, neboť bohatství je ve společnosti rozděleno nerovnoměrně, to má za následek konflikt ve společnosti.

V tomto období se také objevuje teze, že zločin je biologicky a sociálně determinován. Například Cesar Lombrosa (1835-1909), zakladatel italské kriminologické školy tvrdí, že zločince lze odhalit podle vrozených biologických znaků např. dlouhých rukou, oproti tělu, tvaru nosu, velikosti uší aj. Problém v Lombrosově metodice však spočívá v tom, že své měření prováděl pouze na osobách ve vězení. Kdyby prováděl měření za zdi vězení, mohl by najít shodné fyzické rysy i v běžné populaci. Mezi další autory, kteří se zabývali podobným tématem jako Lombrosa můžeme zařadit například Raflaele Garofalo (1852-1934) a Enrico Ferri (1856-1928). Tito autoři dále rozvíjejí myšlenky teorie vlivu prostředí na zločince. Nevěří, že by k vysvětlení příčin zločinu stačila pouze jedna příčina, ale definují hned tři druhy příčin: antropologické, telurické (fyzické) a sociální. Berou v úvahu kombinaci všech tří aspektů (Jandourek 2011, p. 30-31).

Chicagská škola je sociologický proud v období mezi světovými válkami, kdy dochází k postupné modernizaci společnosti, rozvoji velkých měst a s tím spojený vznik nových pravidel a možností. V tomto novém uspořádání se zdá být konflikt zcela nevyhnutelný, neboť postupné společenské a politické mechanismy ovlivňující chování jak individuální, tak kolektivní, mohou vést ke konformitě a souhlasu, nebo nikoliv. Chicago zažívá v letech 1860-1910 obrovský nárůst populace

¹ O konceptu Panoptikonu později v kapitole „Existuje dokonalá totální instituce?“.

a stává se z něj takzvaná laboratoř pro zkoumání společnosti. Chicagská škola výrazně ovlivnila směřování sociologie v otázkách zločinu. Tento směr se soustředil spíše na lidské chování, které je určeno především sociální strukturou a fyzickými faktory prostředí, než na genetické a osobní charakteristiky, jak tomu bylo v Pozitivistické škole.

Chicagská škola se zabývala otázkami ekologického přístupu ke zločinu – vztahem lidí a prostředí města aj. V 19. století se dostal do popředí termín sociální kontrola ústřední úlohu. Na společnost se pohlíželo jako na celek. „*Šlo o to, jak dosáhnout takové míry organizace a regulace, která by byla v souladu s morálními principy, ale přitom se na donucování nebazírovalo zase až tolik.*“ (Jandourek 2011, p.33) Dochází také k rozvoji etnografické metody a výzkumů sociologie města. Tento směr se zabýval několika tématy, např. osobností G. H. Mead (1863-1931), W. I. Thomas (1863-1947); asimilací imigrantů W. I. Thomas, F. Znaniecki (1882-1958); sociálními změnami W. F. Ogburn (1886-1959), anebo také procesy růstu města E. W. Burgess (1886-1966).

Sociologové se zde také zabývali otázkami kriminality, rodiny, prostituce, tuláctví anebo sebevraždy. V této době vzniká také jedno zásadní dílo pro uvažování o zločinu, kniha *Criminology (Kriminologie, 1924)*, kterou napsal americký kriminolog Edwin Sutherland (1883-1950). Tato kniha bývá kriminology označována za nejvlivnější dílo v historii kriminologie, neboť Sutherland zásadně odmítá vliv biologického determinismu. Podle něj na jedince mají největší vliv jeho vrstevníci a zločin je vytvářen učením a sociálními interakcemi. Tzn. vychází z předpokladu, že pokud se jedinec bude pohybovat ve skupině vrstevníků, která je delikventní, stane se onen jedinec také delikventem – a naopak. Jandourek však poukazuje na to, jak se kriminálnímu chování naučili první kriminálníci a proč jsou i jedinci, kteří i přesto, že jsou vystavení delikventnímu chování, se delikventy nikdy nestanou (Jandourek 2011, p. 35).

1.4 Osobnost pachatele z pohledu psychologie

V této podkapitole se nezabýváme již pojetí trestu, neboť psychologie je mladý vědní obor a až s příchodem rozdělování osob na pachatele trestné činnosti a „blázny“ se měnil i přístup. Pachatelé byli zavřeni do věznic, a u duševně nemocných proběhla snaha o nápravu, aby se mohl „blázen“ vrátit zpět do společnosti, neboť je

jen nemocný (Foucault, 1994). Až o mnoho let později se psychologie začala zajímat i o nápravu duše pachatele, trestance.

O duši, a také o osobnost se lidé zajímali už v období ještě před naším letopočtem. Nejznámější jsou řeční filozofové, jedním z nich je Thálet z Milétu, který vyvinul propracovanou teorii o tzv. *psyché*, které se obvykle překládá jako duše a od tohoto slova je také odvozen celý název – psychologie. Mezi další známé filozofy, kteří se zabývali duši, emocemi a rozumem můžeme také řadit Pythágora ze Samu, Sokrata, Aristotela ze Stageiry, nebo Platóna

Avšak až ve druhé polovině 19. století vzniká nová samostatná vědecká disciplína – psychologie, která se vlivem přírodních věd, především medicíny vydělila z filozofie. Psychologové 19. století stavěli na vědomostech řeckých filozofů, avšak až v 18., 19. století se psychologie začala opírat o výzkumy a stala se vědeckou disciplínou (Nakonečný 1995; Morton 2000; Plháková 2003).

Datování prvního zájmů o problematiku psychologie zločince je v psychologii dost nejednoznačná, neboť kriminální psychologie byla dlouhou dobu spjata s psychologií aplikovanou. První zmínky, hrubé popisy a rozborů vnitřního psychického dění zločince nalezneme v 2. polovině 18. století. V této době se projevuje zájem o psychiku zločince, nastavují se nové otázky. Všechny tyto pokroky vedly k posunutí hranic vnímání „narušeného“ jedince. Dochází ke snaze o popsání a pochopení psychiky zločince. Do té doby byly jakékoliv osvícenecké názory zcela zablokovány útrpným právem a jiných středověkých praktik vyšetřování a trestání. Svými cennými názory velice přispěl Ital C. Beccaria (1738-1794), který formuloval zásady trestního práva, které jsou platné dodnes. Těmito zásadami jsou „*nullum crimen sine lege*“ (žádný zločin bez zákona) a „*nullum poena sine lege*“ (žádný trest bez zákona). V názorech Beccaria již není zločin spojován s posedlostí ďáblem. „*Beccaria se seriózně zamýšlí nad příčinami, které vedou člověka ke spáchání trestného činu, a spatřuje je v ryze světských věcech, např. v chudobě, nevědomosti či v pudu k egoismu. Člověk je podle Beccarii součástí společnosti, proto musí být po odpykání trestu opět do společnosti navrácen*“ (Čírtková, 2004, p. 27).

S 19. stoletím přichází prudký rozvoj lidského poznání v různých oblastech vědění. Dochází k většímu osvobození od náboženského sevření zejména ve vědě. Kriminalistika je definována jako nový vědní obor. Věda se opírá o přesné experimenty a racionálně získaná vědecká data. Posun je i ve zkoumání humanitních

věd, jako je sociologie, psychologie. Dochází k přerodu psychologie ze spekulativní vědy na vědu empirickou, po vzoru přírodních věd (Čírtková, 2004, p. 28).

Na základě pestrosti a různorodosti duševních pochodů se v průběhu 20. let začaly od celistvého vědního oboru Psychologie, oddělovat jednotlivé psychologické disciplíny. Pro účely této diplomové práce se zmíníme především o Forezní psychologii. Forezní psychologie se z velké části prolíná s právem, penologií, kriminalistikou a kriminologií, mezi její hlavní témata patří například psychologie pachatele, psychologie svědka, motivace trestného činu a další. Velkou váhu také přikládáme vývojové psychologii, kdy z našich předešlých výzkumů vyplynulo, že spousta pachatelů trestného činu v mládeži prožila trauma, nebo žila v neúplných, narušených rodinných vazbách, což dokládá také Drbohlav (Drbohlav 2013; 2015).

Forezní psychologie je: *„aplikovanou psychologickou disciplínou, která se zabývá chováním a prožíváním lidí v situacích regulovaných právem, především však právem trestním... Zajímá ji chování a prožívání člověka, který je v roli toho, kdo právo vykonává (vyšetřovatel, soudce, státní zástupce, znalec apod.), i člověka, který je právu podrobován (podezřelý, obviněný, odsouzený, svědek, poškozený, oběť apod.)“* (Čírtková, 2004, p. 8-10).

Jedním z okruhů zájmu Forezní psychologie je Penitenciární psychologie a Postpenitenciární péče.

Penitenciární psychologie je věda, která se zabývá problematikou spojenou s výkonem trestu. Penitenciární psychologie se zabývá problematikou hledáním psychologických účinných metod nápravy odsouzených, klasifikací odsouzených, psychologické expertízy v souvislosti s podmíněným propuštěním. Postpenitenciární psychologie se zaměřuje na psychologickou problematiku opětovného začlenění jedince zpět do normálního života po dokončení trestu (Čírtková, 2004, p. 21.- 22).

Lze říct, že dnes je duši odsouzeného věnována velká pozornost ze strany psychologů, a to jak při pobytu ve věznici, tak také dále při jejím opuštění v tzv. následné péči. Vše ale také závisí na osobnosti jedince a chuti spolupracovat s odborným vězeňským personálem.

S odsouzenými je pracováno během pobytu ve vězení, aby zvládli prostředí vězení, které má na psychiku jedince obrovský dopad. Uvězněná osoba je již na doživotí stigmatizována, má obavy z budoucnosti a strach o své nejbližší. Objevují se u ní také pocity zklamání, a to jak své rodiny, tak i zklamání z neschopnosti postarat se o ni a zabezpečit ji. S tím vším a mnohým dalším se osoba uzavřená v totální instituci musí potýkat. V neposlední řadě přichází také o své soukromí a intimitu. Penitenciární psychologie by měla pomoci „opravit porušená těla“ (Čírtková, 2004, p. 21).

Postpenitenciární péče je důležitým nástrojem pro prevenci recidivy páčání trestných činů osob propuštěných z výkonu trestu odnětí svobody. Velice často se stává, že odsouzená osoba se po odpykání trestu nemá kam vracet. Během pobytu ve vězení došlo k zpretrhání osobních i rodinných vazeb. Velmi často také dochází k tomu, že osoba po návratu z výkonu trestu se nemá kam vracet, nemá domov, finance, podporu. Právě k tomu slouží postpenitenciární péče, která je důležitým nástrojem pro resocializaci a integraci jedince znovu do společnosti. Tato péče je členěná do několika služeb: pomoc sociálního kurátora, pomoc Probační a mediační služby a pomoc sociálního systému (např. dávky pomoci v hmotné nouzi).

V kapitole „*Přístupy v humanitních vědách*“ jsme se snažili o popis prostředí a vnímání kriminálních osob, před nástupem konceptu vězení, jak jej známe dnes. Můžeme pozorovat, že pojetí trestu a trestání je v lidské společnosti zakořeněno od nepaměti. Ať už formou vyhnanství, nebo fyzickým trestem. V dnešní době jsme od historie udělali značný pokrok. Nesnažíme se jen o potrestání viníka, ale také o jeho nápravu.

Vývojem také prošlo vnímání pachatele trestného činu. V dnešní době rozeznáváme „trestaného“ od „narušeného“ a přistupujeme ke každé této kategorii zvlášť rozdílným způsobem.

Velkým pokrokem autorka spatřuje ve vzniku nových disciplín: Penitenciární a Postpenitenciární péče, které umožňují trestanému nápravu, a hlavně pomoc při odchodu z vězení. Dalším významným krokem je zaměření se nejen na pachatele, ale také na oběť trestného činu. Poškozený může využít psychologické pomoci, právní pomoci, nebo se zúčastnit nějakého restorativního programu, který slouží k obnově vztahů a nápravě vzniklé újmy.

2 HISTORIE VĚZEŇSTVÍ V ČESKÝCH ZEMÍCH

Každá země, každý právní systém má své vlastní kořeny. Vězeňské systémy se vyvíjely v každé zemi jinak, záleželo na okolnostech, v kterých se země nacházela. Vězeňství na území české republiky formovaly různé zákony, jak za dob Marie Terezie, tak nové zákony v Protektorátu Čech a Moravy. Velkým skokem na formování vězeňství na našem území byla válka a komunistický režim, kdy praktiky trestání byly neslučitelné s dnešními normami a řádem. Tedy – v těchto dobách byly role zcela jasné, vyhraněné a také neprostopupné.

2.1 Počátky vězeňství na našem území

Počátky vězeňství na našem území, můžeme datovat již od doby Marie Terezie. Tato arcivévodkyně rakouská, královna uherská z českého rodu Habsburků byla první, která pod vlivem francouzského osvícenství zakázala používání mučení při výslechu (Raszková & Hoferková, 2013, p. 20). I přes tento zákaz, nebylo vězení místo, kde by člověk chtěl zůstat. Vězni spali na holých, neohoblovaných prknech v nevyhovujících hygienických podmínkách a s nedostatečným přísunem stravy. Málokterý vězeň tyto podmínky vydržel déle, jak tři roky.

Až Josef II. (1741-1790) pozitivně ovlivnil podmínky ve vězení svými reformami:

- 1) vznik Obecného soudního řádu z 1. 1. 1781, který stanovil, že civilní proces vychází již z rovnosti obou stran před soudem.
- 2) Vznik Všeobecného občanského zákoníku z 1. 11. 1786, který zrušil nevolnictví, toleranční patent, manželský patent, rovnost manželských i nemanželských dětí. Při reformách byl kladen důraz na společenské rovnosti a svobody občanů.
- 3) V roce 1787 byl vydán Všeobecný zákoník o zločinech a trestech, který upravuje soudnictví, tresty, hrdelní soudy. V tomto zákoníku byly také prvně formulovány nejdůležitější zásady trestního práva, které jsou

uplatňovány do dnes: Nulla poena sine lege (není trestu bez zákona) a Nullum crimen sine lege (není zločinu bez zákona).

- 4) Byl také založen tzv. kriminální fond, který byl spravovaný apelačním soudem, do kterého všechna města přispívala danou částku. Velký krok byl oddělení soudu od správy, provázanost soudů, byrokratický princip, praxe opřená o kodifikaci práva (Štouráčová 2014, p. 58-73).

Na přelomu 17. – 18. století dochází také k segregaci pachatelů lehčích trestných činů od „choromyslných“ a nemocných. Do této doby společnost nerozlišovala tyto osoby od sebe a byly společně umístěny v sociálních zařízeních, domech, které sloužily jako starobince, chudobince, nemocnice či ústavy. Podstata umístění do těchto domů byla pouhá izolace a potřeba umravňovat. V roce 1823 byla také založená první Svatováclavská trestnice, ve které poprvé došlo rozlišení vězňů od žen a dle tehdejší terminologie „více narušených pachatelů od méně narušených“ (Foucault, 2000).

2.2 Vězeňství habsburské monarchie (1850-1918)

Ve vězeňství habsburské monarchie dochází k zestátnění soudnictví a vězeňství. Ve 2. polovině 19. století pak přichází zásadní zlom ve vzdělávání vězňů zejména mladistvých a pomoci dobrovolných spolků při propuštění z věznic. Dochází k velkému posunu ve vývoji vězeňství. Cílem již není nebezpečného jedince podrobit co největšímu utrpení, ale převažuje snaha o nápravu a převýchovu.

2.3 Vězeňství za dob Československé republiky (1918-1939)

Vězeňství Československé republiky bylo založeno na převzetí justičního a vězeňského systému z rakouské monarchie. V této době šlo hlavně o „*prohlubování progresivního systému výkonu trestu, založeném na postupném zmírňování vězeňského režimu v závislosti na průběhu nápravy trestanců, rozdělených zpravidla do 3 disciplinárních tříd*“ (Kubíčková, Kmětík, 2011, p. 23).

2.4 Protektorát Čechy a Morava (1939-1945)

Postupný vývoj vpřed a snahu o humanizaci českého vězeňství však zastavil Protektorát Čechy a Morava. V protektorátu dochází k návratu k trestu smrti, nejčastěji k těmto účelům byla používána gilotina v Praze na Pankrácké věznici. „V období okupace existovaly různé typy vězeňských zařízení: káznice, věznice, koncentrační tábory. V tomto období byl často uplatňován trest smrti. Je zaznamenáno, že v letech 1939-1945 přišlo o život 360 000 obyvatel Československa, z toho 195 000 v koncentračních táborech. Exekuce byly prováděny zpravidla ve věznici Praha-Pankrác s využitím gilotiny. Trest smrti byl definitivně zrušen až v roce 1990“ (Raszková & Hoferková, 2013, p. 27).

2.5 Obnova československého vězeňství (1945-1965)

Po ukončení nacistické okupace, dochází k postupné obnově československého vězeňství. Koncem roku 1945 se řízení správy soudních věznic a trestních ústavů vrátila do kompetence ministerstva spravedlnosti. V tomto období dochází k úpravě hranic s ním spojeným i odsunem německého obyvatelstva. Tito lidé jsou umisťováni do interakčních sběrných a pracovních táborů, aby později byli odsunuti za hranice státu.

Při obnově československého vězeňství dochází hlavně k soudním procesům s nacistickými zločinci, zrádci a kolaboranty. Dalším důležitým milníkem pro rozvoj českého vězeňství byly roky 1945-1955, kdy byly vydány dekrety prezidenta republiky Edvarda Beneše. Tyto dekrety přinesly zcela novou strukturu vězeňských zařízení (Raszková & Hoferková, 2013, p. 28). Avšak toto období netrvalo příliš dlouho, neboť nastoupila nová vláda „jedné strany“. „Po vítězství KSČ, únorovém převratu a nastolení vlády jedné strany nastává velmi temné období naší penologie, které můžeme datovat roky 1948-1964 a nazýváme jej obdobím třídní msty“ (Popelka, 2011, p. 43). V těchto letech byly uplatňovány nejtvrďší podmínky zejména u politických vězňů. Odsouzení byli vnímáni nejen jako levná pracovní síla, ale také jako třídní nepřátelé a byli posíláni na nucené práce – práce, o které řádoví občané nejevili zájem. Jednalo se zejména o práce na stavbách a v těžebním

průmyslu. Zcela běžnou praxí bylo také uvěznění lidí v táborech nucených prací² bez pravomocného rozhodnutí soudu (Raszková, Hoferková, 2013, p. 29–30).

2.6 Reformy československého vězeňství (1965-1989)

Polovina 60. let představovala další zlom pro vězeňství u nás. Dosavadní vězeňský systém již nebyl politicky udržitelný z hlediska mezinárodních požadavků na vězeňství. Velký vliv na tom mělo vydání pravidel pro zacházení s vězni vydané OSN v roce 1957. Díky tomu dochází k další reformě československého vězeňství. Nová pravidla zásadně upravila výkon trestu a odnětí svobody. Byly zařazeny minimální pravidla pro zacházení s vězni a zřízená nová vnější diference odsouzených na dvě skupiny (věznic s ostrahou a se zvýšenou ostrahou)³. Nově se také díky těmto pravidlům mohli zaměstnávat ve věznicích středoškolsky a vysokoškolsky vzdělaní odborníci z oborů jako jsou sociální pracovníci, pedagogové, psychologové či vychovatel. V tomto období byl také zřízen Výzkumný ústav penologický se sídlem v Praze, který se zabýval studiem osobnosti odsouzeného a možnostmi jeho nápravy (Kubíčková, Kmětík, 2011, p. 27).

2.7 Reformy českého vězeňství (1990-2009)

Po rozpadu československého státu a svrnutí totalitního režimu přichází nová reforma českého vězeňství. Dochází k několika důležitým krokům:

- 1) Zrušení trestu smrti a zavedení doživotního trestu.
- 2) Ověřování odborné a morální zodpovědnosti členů Sboru nápravné výchovy (SNV).

Velkou změnou byla také nebývale rozsáhlá amnestie tehdejšího prezidenta Václava Havla. Tato amnestie se týkala odhadem 24 000 odsouzených. Propuštění na svobodu byli hlavně osoby odsouzené k trestu odnětí svobody do dvou let. V případě neúmyslných trestných činů byly propuštěny osoby uvězněné do tří let. U vyšších trestů byl pobyt ve vězení zkrácen až o polovinu. Na rozhodnutí o amnestii měl velký vliv i fakt, že v této době se nedalo rozpoznat, kdo se dopustil skutečného zločinu a kdo se jen „znelíbil“ minulému totalitnímu režimu. Rozhodnutí o amnestii se však

² Mezi nejznámější doly u nás patří doly na Ostravsku, Kladensku nebo tábory v Jáchymovských dolech

³ Více o diferenciaci vnitřní i vnější v kapitole Prostor věznic

nevztahovalo na odsouzené za vraždu, znásilnění, loupeže, a také se netýkala odsouzených, kteří byli označeni jako zvlášť nebezpeční recidivisté. Amnestie Václava Havla byla mnohými kritizována v domněnku, že způsobila nárůst kriminality. Nárůst kriminality byl opravdu zaznamenán, avšak Institut pro kriminologii a sociální prevenci (IKSP) svými výzkumem v roce 1991 dokázal, že amnestovaní, kteří se znovu dopustili trestného činu, tvořili pouze 8 % z celkového počtu odsouzených. „Na základě těchto a dalších dat dospěla studie IKSP k závěru, že amnestie nepředstavovala rozhodující faktor vzestupu kriminality v letech 1990 a 1991“ (Česká justice 2014, zdroj česká tisková kancelář).

V roce 1993 dochází k zániku Sboru nápravné výchovy a nově byla zřízená Vězeňská služba ČR, která byla zbavena veškerého přímého vlivu politických stran a neúměrné centralizace a byrokracie. Odpovědnost byla svěřena generálnímu řediteli, který byl jmenován ministrem spravedlnosti. V tomto roce také dochází k prohlubování humanizace a odborného zacházení s odsouzenými. Bylo zavedeno také generální ředitelství VS ČR a odbor generální inspekce ministerstva spravedlnosti (Kubíčková, Kmětík, 2011, p. 27).

2.8 Humanizace českého vězeňství

V předchozích podkapitolách jsme se v této diplomové práci zabývali pojetím trestu a trestání. V dnešní době je na vzestupu humanizace vězeňství. Vězení totiž nebylo vždy místem, kde se člověk ocitl vlastním zaviněním. Před rokem 1989 zcela běžně docházelo k porušování základních lidských práv a svobod. Jednalo se o ponižování, fyzické násilí ze strany dozorců a zaměstnanců věznic, anebo nucené práce. Po vzniku České republiky bylo nutné tyto praktiky odstranit.

K tomuto účelům slouží dva nové koncepty „Koncept vězeňství do roku 2015“ a „Koncept vězeňství do roku 2025“. Oba tyto koncepty jsou tvořeny několika prameny (Doporučení Rady Evropy; Legislativní rámec; Penologický výzkum; Současná úroveň systému a prognózy). Zatímco koncept do roku 2015 se zabývá především odůvodněním humanizačních přístupů, bezpečnosti, organizaci, výkonu vazby a trestu odnětí svobody, koncept do roku 2025 jde dále. Kromě prohloubení těchto témat se také zajímá o vzdělávání, programy zacházení a SARPO⁴.

⁴ Nástroj na hodnocení rizik a kriminogenních potřeb odsouzených. Pomocí tohoto nástroje se zpracovává Komplexní zpráva, na jejíž výstupy navazuje Program zacházení odsouzených.

Koncept humanizace ve vězeňství je vnímán jako snaha o polidštění, nebo také zušlechťování lidské povahy (Moravcová, Tomášek, 2014), je to snaha o vytvoření důstojných a lidských podmínek ve výkonu vazby a trestu odnětí svobody. K tomuto „polidštění“ věznice mají právě přispět nové koncepty „*Koncept vězeňství do roku 2015*“ a „*Koncept vězeňství do roku 2025*“.

Autorka této diplomové práce vnímá velký pokrok v oblasti resocializace vězňů, následné prevenci a postpenitenciární péče (za pomoci sociální služby, socioterapie, probačního domu či formou dohledu Probační a mediační služby). A ačkoli myšlenka humanizace vězeňství je z našeho pohledu dobrá, většinová společnost tento názor nesdílí. Česká společnost se dlouhodobě vyznačuje preferencemi represivního přístupu k osobám páchající T. Č. a osobám již uvězněných (Kubátová, Červenka 2014; Čadová 2015, 2018; Tuček 2017). Další příklad uvádí i Jandourek ve své knize *Sociologie zločinu* (2011) „Deník Lidové noviny zveřejnil 23. prosince 2004 anketu, ve které se asi 1200 lidí noviny ptaly, co si o propuštění Straky⁵ myslí. „*Je to hrůza, patří za mříže*“ soudilo 17 %, „*Je dobře, že dostane šanci žít normálně*“ mínilo 19 % a nakonec 64 % dotázaných bylo názoru, že „*kvůli takovým*“ by bylo dobré zavést trest smrti. Anketa samozřejmě není reprezentativní výzkum, nicméně nejspíš vypovídá o naladění veřejnosti ohledně tohoto jednotlivého případu“ (Jandourek 2011, p. 137).

Avšak problémem není jen samotná společnost, ale také značné podfinancování věznic. Dle našeho názoru nedostatek financí brání rychlejšímu vzestupu humanizačního pokroku v oblasti věznic. Neboť pokud chceme stavět *Koncept vězení do roku 2025* na základech přebraných z nordických zemí, je třeba značné „*finanční injekce*“. Nordické země, především Norsko fungují na jiném principu vězeňství, než je tomu u nás. V norských věznicích převažují terapeutičtí pracovníci. Je kladen důraz na učení vězňů, souznění s přírodou a úplný restart jejich života.

Trestat jsme již zkusili a k nápravě to nevedlo. Je třeba zvážit a přijmout jiné možnosti nápravy.

(VSCR.CZ) Na programu spolupracují odborníci z několika oborů – psychologové, analytici, sociální pracovníci aj. Jde o výpočet statistického rizika z údajů o kriminálním chování, výpočet rizik, odhadů způsobení újmy a vyhodnocení motivace a sebevědomí odsouzeného

⁵ Jiří Straka, přezdívaný též spartakiádní vrah ve svých 16 letech přepadl 11 žen. Při tom tři přišly o život.

3 VĚZEŇSTVÍ V ČESKÉ REPUBLICE

Vězeňská služba představuje činnost státu v rámci trestního práva, které se týká zadržování pachatelů trestného činu (dále jen TČ), jeho izolace a nápravy. Vězeňská služba ČR zajišťuje výkon vazby a výkon trestu odnětí svobody a bezpečnost a pořádek v soudních budovách. Dále spravuje a střeží věznice a detenční ústavy, ale také zajišťuje eskorty vězněných osob. V České republice máme celkem 35 věznic. Z toho je 10 vazebních⁶.

Dále se na našem území nachází dva detenční ústavy (Internetové stránky Vězeňské služby ČR). Vězeňská služba spadá pod ministerstvo spravedlnosti. Centrálně správu věznic zajišťuje generální ředitelství. Každá věznice má svého ředitele. Všechny další úkoly, práva, povinnosti a oprávnění příslušníků vězeňské služby upravuje *Zákon České národní rady o Vězeňské a justiční strážci České republiky č.555/1992 Sb.*

Dalším významným pramenem, týkající se vězeňství je *Zákon o výkonu trestu odnětí svobody č. 169/1999 sb. a vnitřních norem věznic*. Tento zákon upravuje výkon trestu odnětí svobody ve věznicích a ve zvláštních oddělení vazebních věznic. Upravuje účel výkonu trestu. Definiuje zásady výkonu trestu a orgány zajišťující výkon trestu. V tomto zákoně je důležitá Hlava II, která se zabývá právy a povinnostmi odsouzených. Zabývá se sociálními podmínky, poskytování zdravotní péče, uspokojování kulturní a duchovní potřeby a všech oblastí života, které se týkají odsouzeného ve výkonu trestu odnětí svobody. Hlava III je pro účely této diplomové práce také důležitá, neboť se zabývá odměnami a kázeňskými tresty. Odměna, nebo kázeňský trest může hodně změnit možnosti odsouzeného ve výkonu trestu odnětí svobody (dále jen VTOS). A to třeba v případě, kdy by dotyčný chtěl „pustit na půlku“⁷.

⁶ Ve vazbě se nacházejí osoby obviněné na základě důkazů zajištěných v trestním řízení. Osoby obviněné zůstávají ve vazbě po nezbytně nutnou dobu pro účely týkající se trestního řízení a následného výkonu trestu. Dokud tyto osoby nejsou pravomocně odsouzené, považují se za nevinné. Účelem vazby je zabránit obviněnému v další možné trestné činnosti, maření rozsudku a zajišťování důkazů včetně ovlivňování svědků. Vazba má také zabránit obviněnému, aby se vyhýbal trestnímu řízení.

⁷ Zkrácení trestu odnětí svobody až o polovinu.

3.1 Dělení věznic v České republice

V roce 2017 dochází nově ke změně dělení a typu věznic. Před rokem 2017 bylo dělení následující: Dohled (nedbalostní TČ), dohled (ostatní TČ), dozor, ostraha a zvýšená ostraha. Po roce 2017 zůstávají pouze dva typy a to: „s ostrahou“ a „se zvýšenou ostrahou“ (Vězeňská služba ČR, Základní otázky)

Nově se do věznice „se zvýšenou ostrahou“ zařazují pachatelé TČ, kterým byl uložen výjimečný trest (§ 54), pachatelé, kteří se podíleli v organizované zločinecké skupině (§ 108), nebo pachatelé, kterým byl uložený trest odnětí svobody ve výměře nejméně osm let, nebo osoby, které byly odsouzeny za úmyslný TČ a v posledních pěti letech uprchly, nebo se pokusily o útěk z vazby, výkonu trestu, nebo zabezpečovací detence. (Trestní zákoník č. 40/2009 Sb.)

Typ s ostrahou je dále rozdělen do tří oddělení diferencovaných podle stupně zabezpečení: oddělení s nízkým, středním a vysokým stupněm zabezpečení. Do tohoto typu věznice jsou zařazeny „mírnější“ (ale, dle přesvědčení autorky práce, pro společnost závažné) tresty.

Bývalý premiér Spojeného království, Winston Churchill, jednou řekl: „Ukažte mi vaše vězení a já vám řeknu, jaká je vaše společnost“ (Hála, 2005, p. 7).

4 INSTITUTE

V této kapitole se budeme věnovat vznikem institucí, jakožto formy zřízení, která má lidem pomoci se zorganizovat ve světě. Zde vycházím z téze německého antropologa, sociologa a filozofa Arnolda Gehlena (Gehlen 1961, p. 145-148 in Šubrt 2017 p. 205), který tvrdí, že člověk potřebuje instituce jakožto náhradu za nedostatek instinktů, kterým je vybaven. Právě instituce, dle Gehlena, přinášejí do života jedince vzorce chování a institucionální pravidla. Toto chování a pravidla se jedinec musí naučit během procesu socializace.

Dále se v této kapitole budeme zabývat teorií mocí, kdy moc je dle mínění autorky přeřazeno, které se proplétá právě od instituce až po jedince skrze rolové hry. Kdy instituce představují prostor regulovaný státem a rolové hry jsou vnímány na úrovni jedinců skrze interakce mezi nimi. Již Anthony Giddens (1938 – dosud) tvrdil, že *„instituce je sama o sobě strukturální jednotkou, která pokud má existovat musí být neustále oživována a udržována tím, že je reprodukována sociálním jednáním lidských jedinců“* (Giddens, 1997, p. 77).

Pojem instituce pochází z latinského slova *instituere*, které lze přeložit jako zařizovat či zřizovat. Pojem instituce můžeme definovat mnoha způsoby, obecně však ze sociologického i antropologického hlediska je to v zásadě každý obecně praktikovaný a v dané kultuře předávaný způsob jednání. Ze současného sociologického hlediska vnímáme instituci jako *„...zařízení pro veřejné, výchovné, církevní a jiné účely, které se současně spojuje s budovou, v níž toto zařízení sídlí“* (Matoušek, 1999, p. 17).

Proč zkoumat instituce? Podle francouzského sociologa Émile Durkheima (1858-1917) může analýza institucí přispět k: *„hlubšímu pochopení způsobu a míry determinace individuálního jednání k hlubšímu pochopení mechanismu přejímání sociálních rolí, ale též problematiky sociální změny, vztahu sociální statiky a dynamiky apod“* (Linhart, J. a kol. (1996), p. 435).

Mezi dalšími, kdo se zabývali zkoumáním institucí je například i Berger a Luckmann, tito autoři se inspirovali právě Gehlenem, a spojují vznik a původ institucí s biologickou podstatou člověka, která je nezbytná pro možný sociální řád. *„Člověk se musí neustále externalizovat v činnost. Tato antropologická nutnost má svůj původ v lidském biologickém vybavení. Vzhledem k vnitřní nestabilitě lidského organismu je pro člověka nezbytné, aby si kolem sebe vytvořil stabilní prostředí, v němž se bude pohybovat. Člověk sám musí své pudy tříbit a usměrňovat. Tyto biologické danosti představují nezbytné předpoklady pro vytvoření sociálního řádu.“* (Berger, Luckmann, 1999, p. 56) Sociální řád tedy nemůže být odvozen od biologických daností, ale z biologického vybavení člověka vyplývá potřeba sociálního řádu. Berger a Luckmann pracují také s konceptem *habitualizace*⁸.

Institucemi se zabýval také známý antropolog Bronisław Malinowski (1884-1942). Podle něj mají instituce svou pevně danou strukturu a jsou tvořeny různými prvky jako jsou:

- 1) kulturní hodnoty,
- 2) kulturní normy, role a sankce,
- 3) jednání dle institucionálních pravidel,
- 4) nástroje a materiální technologie,
- 5) funkce a důsledky tohoto jednání.

Tyto prvky tvoří strukturu a dávají jedincům ucelený návod, podle jakých norem a pravidel se mají ve společnosti chovat. Pokud se jedinec bude chovat podle těchto pravidel, bude jeho chování tolerované, předvídatelné a očekávané ostatními jedinci žijící ve stejné společnosti (Malinowski, 1968).

⁸ Habitualizace též ustálení opakované činnosti ve vzorec. Podle autorů je proces habitualizace v životě člověka nezbytným, neboť má za cíl usměrnit a protříbit lidskou činnosti, což jinak v biologickém vybavení člověka chybí. Habitualizace má za následek to, že každá činnosti jedince nemusí být definována zas a znovu. Toto usměrňování a tříbení také nese jednu důležitou psychologickou výhodu, a to, že zužuje možnosti volby. Díky zúžení volby je dán člověku prostor pro přemýšlení a zlepšování.

Podle autorů proces habitualizace předchází každé institucionalizaci. *„K institucionalizaci dochází vždy při vzájemné typizaci habitualizovaných činností určitým typem vykonavatelů těchto činností. Jinak řečeno, každá taková typizace je institucí“* (Berger, Luckmann 1999, p. 58). Typizace jsou vždy sdílené a dostupné pro všechny členy skupiny. Instituce podle Bergera a Luckmanna řídí lidské chování tím, že stanovují vzorce chování. Primární sociální kontrola je zajištěna už samotnou existencí instituce (Berger, Luckmann 1999, p. 58).

Na instituce se můžeme dívat mnoha způsoby, mezi nejčastější zmiňované však patří dva přístupy – antropologický a funkcionalistický.

Antropologický přístup, který, spatřuje v institucionalizovaném jednání možnost pomoci člověku při orientaci v komplexní realitě s ušetřením nákladů, které jsou spojeny s nutností neustále zas a znova hodnotit reakce na standardní situace. Tento přístup spatřuje v institucionalizovaném jednání alternativu k pudové orientaci živočichů. Toto jednání slouží jako prostředek k odlehčení potřeb jednotlivců, skupin a celých kultur.

Druhým pohledem na instituce je **funkcionalistický přístup**, který zkoumá instituce především z hlediska jejich fungování jakožto mechanismů sociální kontroly a mechanismy k uspokojování potřeb společnosti (vnitřní i vnější). Zde se chování dělí na schválené a sankciované.

Instituce vymezují způsob jednání jedinců, kteří se v ní nacházejí. Můžeme tyto instituce rozdělit podle oblastí lidské činnosti, kterou regulují např. instituce náboženské, ekonomické, vzdělávací, mocenské aj. (Linhart, J. a kol. (1996), p. 435). Instituci vězeňství vnímá autorka, jako mocenskou. Jak tvrdí francouzský filozof Michael Foucault (1926-1984) „*Moc již není něčím, co by vlastnil jedinec, jak tomu bylo v tradičních fázích mučení, ale je uplatňována skrze nové principy disciplinace těl, prostoru, chování apod.*“ (Foucault, 2000, p.281-283).

Instituce můžeme také uchopit skrze několik dalších pohledů. Jedním z nejzmiňovanějších pohledů je **byrokratická instituce**. Zde i přes negativní pohled na byrokracii dochází v takovéto instituci k racionální a efektivní dělbě práce. Panuje zde princip neosobního rozhodování, disciplína a striktní dodržování pravidel. Instituce je řízená skrze hierarchický systém jednotlivých uskupení, které mají vymezenou působnost a odpovědnost, přičemž jsou řízeny vedoucím pracovníkem, který za ně přebírá odpovědnost (Dirga, 2013, p. 20). Dalším pohledem, kterým lze pohlížet na instituci je **totální instituce**. Tento pojem do sociologie zavedl Erving Goffman (1922–1982). Totální instituce se od byrokratické instituce liší v tom, že v totální instituci jsou všichni členové doslova pohlceni prostředím. Toto prostředí ovlivňuje jejich život v této instituci. Pro účely této diplomové práce je pohled na instituci skrze totální instituci klíčovým, neboť právě totální instituce se svými vnitřními donucovacími mechanismy nám umožňují pochopit interakci a proměny rolí jedinců uvnitř.

4.1 Totální instituce

V předchozí kapitole je popsán pojem „instituce“ a její základní rozdělení, podle toho, jak ovlivňuje a reguluje činnost společnosti a jedince. Jak již bylo zmíněno v roce 1961 vychází významná kniha kanadského sociologa Ervinga Goffmana „*Asylums*“ (Ústavy). V tomto díle přišel Goffman s novým teoretickým konceptem „*totální instituce*“. Pojmem totální instituce je označováno prostředí, ve kterém jedincův život zcela podléhá danému řádu a pravidlům instituce, ve které se nachází. V našem případě – vězeňství. Goffman uvádí tři typy bariér, které jsou charakteristické pro totální instituce. Těmito bariérami jsou:

- 1) Život jedince se odehrává na jediném místě a pod jedinou pravomocí.
- 2) Každá činnost jedince je provedena pod dozorem.
- 3) Celý harmonogram dne je časově ohraničen a je pevně dodržován.

Velice známá je také autorova kniha „*Všichni hrajeme divadlo*“ (1999), zde využívá metafory divadla pro představení fungování společenského života. Právě z této knihy budu v pozdějších kapitolách tato diplomová práce čerpat, neboť kniha předkládá již zmiňovaný **dramaturgický přístup**. Díky němu se rolové hry v totální instituci (a nejen v ní) dají lépe uchopit a pomocí metafory divadla vysvětlit působení a fungování instituce na jedince.

Goffman tvrdí, že život v totálních institucích je zcela organizován. Od ranního vstávání, volnočasové aktivity, stravovací návyky až po danou dobu spánku. V totální instituci je také výrazně omezen styk s osobami žijícími za zdmi této instituce. To vše se podílí na formování osobnosti jedinců, žijících v totální instituci. Každá instituce vytváří jaksi pomyslný jiný (vnitřní) svět, v totální instituci je tento svět navíc intenzivněji prožíván než jindy, neboť je zde distanc od světa za zdmi, rodinných příslušníků a celkově dění ve světě.

Goffman rozlišuje celkem pět kategorií totálních institucí (Goffman, 1961; Keller, 2007).

- 1) V první kategorii se nacházejí instituce, které vznikly za účelem péče o osoby, u kterých se předpokládá, že se samy o sebe nedokážou postarat.

Tyto osoby jsou brány ve společnosti jako neškodné. Jedná se, například, o osoby v pokročilém věku, sirotky, hendikepované.

- 2) Ve druhé kategorii jsou zařízení, které vznikly za účelem péče o osoby, u kterých se předpokládá, že se samy o sebe nedokážou postarat, a jsou brány pro společnost, jako hrozba. Například pacienti v psychiatrických léčebnách.
- 3) Do třetí kategorie spadají instituce, které byly postaveny za účelem ochrany společnosti před nebezpečnými jedinci. Do této kategorie spadají vězení, ústavy pro převýchovu mladistvých, ale také koncentrační tábory.
- 4) Do čtvrté kategorie spadají zařízení, které jsou vybudovány, za účelem zdokonalení plnění zadaných úkolů. Jsou to také zařízení, které souvisejí s provozem společnosti. „...údajně založeny jen pro lepší vykonávání určitých pracovních úkolů a samy sebe ospravedlňují jen prostřednictvím tohoto důvodu“ (Goffman, 1961, str. 5). Mezi tyto instituce patří kasárny, internátní školy, bitevní lodě apod.
- 5) V poslední, pátém typu nalezneme instituce, ve kterém jedinec nalezne úkryt před světem samotným. Typickým příkladem jsou kláštery, nebo azylové domy

Dalším autorem, který se zabýval totálními institucemi je významný francouzský filozof, sociolog a psycholog Michael Foucault (1926-1984). Foucault ve své knize *„Dohlížet a trestat“* (Foucault, 2000) nahlíží na proměnu instituce v průběhu celého vývoje lidstva.

V již zmiňovaném díle *Dohlížet a trestat* se zajímá o totální instituce především skrze mechanismy moci. Tyto mechanismy popisuje právě na totální instituci – vězeňství.

Ačkoli se oba autoři vyjadřují k totální instituci, každý z nich tento pojem chápe trochu jinak.

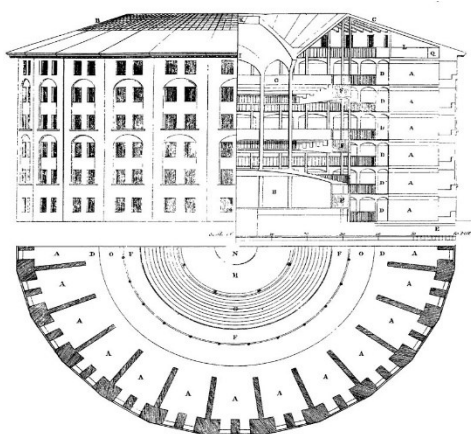
Foucault pohlíží na moc, jako na celek, který se proplétá celou institucí a která nemá pouze represivní, ale i produktivní charakter. *„Moc není instituce, není to struktura, není to ani nějaká síla, kterou by byli někteří vybaveni; je to jméno, které přisuzujeme komplexní strategické situaci v dané společnosti“* (Foucault, 1999, p. 109.) V tomto pojetí se také odlišuje od Goffmana, který moci přikládá

pouze charakter represivní. Foucault poukazuje také na to, že moc nemá pouze jediný člověk v instituci, ale že moc je všude-přítomná, tudíž, že každý jedinec disponuje nějakou její částí. „Lidské tělo zde vstupuje do mašinerie moci, v níž jsou pomocí disciplíny vyráběna podřízená, vycvičená a poslušná těla“ (Foucault 2000, p. 202). Foucault nevnímá moc jako individuální vlastnictví jedince, ale jako prvek, která je internalizovaný do celé politiky těla. Moc je dle něj všude přítomná.

Oba autoři se však nevyhnuli kritice. Goffmanův přístup byl kritizován za to, že totální instituce nepopisuje k současnému širšímu okolí, jeho teorie disponuje absencí historického vývoje, ideologie, politiky, jako by instituce existovala v jakémsi „sociálním vakuu“. Goffman byl také kritizován za nejednoznačné vymezené pojmu. V jeho díle nalezneme spíše jen popis prostředí než samotné vysvětlení, co to totální instituce je (Davies 1989). Oproti tomu Foucault, který již pracuje i s historickým vývojem zase opomíjí fakt, že pojetí moci, jak jej předkládá, není možné aplikovat na všechny instituce (Giddens 1987).

I přesto, že jsou oba pohledy na totální instituci kritizovány, hlavní myšlenky jsou dodnes platné.

4.2 Existuje dokonalá totální instituce?

Obrázek 1 (Foucault, 2000)

*„Tolik klecí, tolik malých divadel, kde je každý herec sám dokonale individualizovaný a neustále viditelný.“
(Jeremy Bentham)*

V roce 1791 britský právník, filozof a zakladatel filozofického směru – utilitarismu, Jeremy Bentham navrhl a popsal prototyp vězení, jako místa s dokonalým dohledem.

Vězení podle návrhu Benthama nikdy nebylo postaveno, avšak mnoho věznic si z něj převzalo některé architektonické prvky. Toto navržené vězení v sobě skrývá všechny mocenské aparáty pro kontrolu všech aktérů, kteří se pohybují uvnitř. Panoptikon si můžeme představit jako kruhovou budovu, která je rozdělená na jednotlivé cely. V každé z cel je umístěn jeden vězeň. Uprostřed této budovy je strážní věž, z které lze pozorovat všechny cely zároveň. Tato věž je pokryta okny, která jsou propustná jen z jedné strany. Důležité zde je vidět, ale nebýt vidět. Nejde zde jenom o dozor nad delikventy, kteří si zde odpykávají trest, ale také o schraňování poznatků, o osobách uzavřených v celách. Tyto poznatky jsou pak dále uplatněny v rámci vypracované terapie, která je pro každého jedince vypracovaná „na míru“. Představa Benthama je, že z vězení se má stát místo, „...*kde se konstituuje vědění, jež musí sloužit k regulativnímu principu vykonávání vězeňské praxe...*“ (Bentham In Foucault 2000, p. 346).

Techniky dohledu nejsou v Panoptikonu uplatňovány pouze na vězně, ale také na dozorce. „*Podstrážci ve funkci dohlížitelů, tedy služebníci a podřízení všeho druhu, budou pod stejnou všudypřítomnou kontrolou nadstrážce – dohlížitele, jako jsou chovanci nebo jiné ovládaní osoby ve vztahu k nim*“ (In Bauman, 2003, p. 26). „*Panoptikon lze číst jako popisný model totalitní společnosti; model miniaturní a omezený na jedno zařízení, ale přitom upravený a vylepšený, idealizovaný model dokonalé společnosti. Jde o společnost, která na rozdíl od nedokonalého originálu, není regulována příliš mnoho ani příliš málo, neboť úsilí o usměrňování orientuje pouze na místa, kde je nutné, a ostatní před nimi chrání. Tato společnost následně účinně eliminuje zločinnost, usměrňuje společensky nežádoucí chování a zbavuje se veškerého odpadu. Pečlivě své členy třídí do kategorií, které jsou pokládány za odlišné, a tudíž nabízejí různou míru svobody a nesvobody, dokonale vyhovujícího fungování celku a poskytují tím každému spokojenost*“ (Bauman 2003, p. 30).

Tento koncept, je již však překonaný a v naší společnosti vlivem stále rostoucím humanizujícím pojetí trestání neproveditelný. Se změnou společnosti a organizace se změnily i techniky dohledu v organizacích. Můžeme nalézt dva nové základní pohledy.

- 1) První z nich pochází od polsko-britského sociologa Zygmunta Baumana (1925–2017), který tvrdí, že v důsledku technického pokroku dochází k tomu, že veličiny, jako je čas a prostor se smršťují. V dnešním elektronickém světě se urychluje komunikace. Lidé jsou ovlivněni masmédií, internetovou propojeností. Bauman se domníval, že původní model panoptikonu lze obrátit ve smyslu, že „mnozí dnes sledují nemnohé“ (Bauman a May, 2004, p. 138). Podle Baumana dnes již žijeme v postpanoptikální době. Je to doba bez vzájemných závazků mezi dohlížiteli a dohlíženými. Profesor Roy Boyne (In Lyon, 2007) se v návaznosti na Baumana domnívá, že konzumní společnost má za následek konec panoptikálního režimu, tak jak jej představil Bentham.
- 2) Druhý pohled nám nastavuje sociolog David Lyon (1948 - dosud), který vyčítá Foucaultovi, že do svých úvah o Panoptikonu nezahrnul právě vliv médií a počítačů. Foucault analyzuje Panoptikon pouze jako uzavřený prostor, bez vlivů médií a elektroniky.

4.3 Kontrola v totální instituci – současnost

Prostředí totální instituce podléhá neustálé kontrole. Jedná se o kontrolu uvědomělou, skrze mechanismy instituce – řád, harmonogram, hierarchie, sčítací prověrku, ale jde také o kontrolu nevědomou. V tomto případě jde o neustálý pocit osob v instituci, že jsou sledované. Tak jako tomu bylo při popisu Panoptikonu, moc musí být viditelná a neověřitelná „*Viditelná: uvězněný má mít neustále před očima vysokou siluetu centrální věže, odkud je špehován. Neověřitelná: uvězněný nesmí nikdy vědět, je-li v daném okamžiku pozorován; musí si však být jist, že je to kdykoli možné*“ (Foucault, 2000, p. 282). V dnešní době „neověřitelný“ dohled nahradil všude přítomný kamerový systém.

Tazatel: „*Nevadí ti ta stála kontrola?*“

Dozorce: „*No, to je problém. Je takový nepříjemný jo, to přidává tomu stresu a té psychické nepohodě tam. Jo, třeba teď vím, že jsem něco neudělal, a říkám si ježiiiš, snad se nikdo nedíval, no co, tak mi kdyžtak někdo zavolá, ať se dostavím na kobereček... jo, je to taky taková další věc. Jedna půlka je ta práce s těma vězněma a druhý ten „velký bratr“ za zádama, co sleduje všechno.*“

Dozorci: „Někdy toho zneužívají, že dohledávají i zpětně...ale je to tam jo, takový ten nepříjemný pocit, že je všechno natočený na kameře, můžou to použít. Sice je to v zákoně dané, že kamery slouží ne pro naši kontrolu, ale pro naši bezpečnost... ale, nikdy nevíš...“

4.4 Hřiště dvou rolí

Ačkoli jsme si vědomí toho, že ve vězení se nachází vícero osob (psychologové, sociální/pedagogičtí pracovníci, pomocné síly – kuchařky, uklízečky), pro účely této diplomové práce byly vybrány jenom dvě skupiny. Skupinu dozorců⁹ a vězňů. Tyto skupiny byly vybrány z toho důvodu, že jsou to nejpočetnější skupiny v instituci a přicházejí mezi sebou každý den do styku. Mezi těmito skupinami dochází k největší interakci a tím také hraní rolových her. Každá skupina si vybere svou masku a divadelní představení může začít.

V totální instituci najdeme dvě jasně rozdělené a navzájem nepropustné skupiny. V případě vězení jsou to chovanci a dozorci. Toto postavení je hierarchicky nerovné a není možné překročit hranice mezi oběma statusy. Každá skupina má své práva a povinnosti.

Dozorci¹⁰

Ve vězení jsou dozorci druhá nejpočetnější skupina, která má dominující postavení. Toto postavení jim propůjčuje samotná instituce skrze donucovací prostředky, normy a příkazy, které jsou ve vězení zavedené. Jejich povinnost je dodržovat pravidla instituce a pomoci k nápravě chovancům.

Vězni jsou mnohem početnější skupinou v instituci vězňů, převyšují však dozorce i objemem času, který v instituci mají. „*Postavení obou skupin v rámci totální instituce je hierarchicky nerovné, zaměstnanci připisujeme roli dominantní, nadřazenou, zatímco od chovanců se očekává pozice podřízená, ve skupině kontrolovaných*“ (Nedbálková, 2006, str. 20). Obě tyto skupiny na sebe pohlížejí jako na vzájemné nepřátele, avšak co se interakce týče, jsou tyto skupiny

⁹ Autorka si je vědoma toho, že v této práci je popisována teorie spíše skrze vězně. Je to z toho důvodu, že postava dozorce je v české antropologii a sociologii značně upozaděná. V současnosti neexistuje dostatek pramenů (vědeckých či beletristických), z kterých by se daly čerpat informace o postavě dozorce a náročnosti jeho práce.

na sobě různými způsoby závislé, neboť díky vzájemné interakci vytvářejí prostor totální instituce a všude přítomnou mašinerii moci.

Vězni

Vězeňská skupina tvoří vlastní sociální skupinu, která disponuje vlastními pravidly, normami, hierarchií a systémem rolí. I zde každá role je spjata s pravidly a normami.

C. Schrag (1961) popsal několik sociálních typů¹¹, které mohou existovat uvnitř instituce vězeňství. Těmito typy jsou „Square John“ (pochůvec), „right guy“ (správňák), „con politician“ (politik) a „outlaw“ (psanec).

Square John: prosociální, důsledně plní požadavky na roli, kterou získal. Řádně dodržuje a plní předpisy instituce.

Right guys: přesným opakem „Square John“. Prosociální chování orientované na zločin a spolupřestupník, oddaní vězeňské společnosti, alfami ve vězení.

Con politician: oddaní jen sami sobě a skupině, která je pro ně zrovna v danou chvíli výhodná. Skvělí vyjednavači. Nelze jim věřit.

Outlaw: asociální osoby, které nedokážou spolupracovat s žádnou skupinou v instituci. Žijí v neustálé anarchistické vzpouře proti legitimním i nelegitimním pravidlům instituce.

„Je to taková sbírka podivných lidí, vesměs pokérováných (potetovaných) jedinců. Hlavní náplní dne těchto týpků je se soustavně pomlouvat, hádat, podvádět, okrádat, intrikovat proti sobě, prát se mezi sebou a vymýšlet píčoviny. Ale taky tam jsou lidi, na který je naprostej spoleh, který se maj rádi, pomáhaj si navzájem a můžou tě podržet, když je průser. Prostě vesměs zmrdi, kterým se nedá věřit, ale klidně tady můžeš najít kámoše na celý život“ (Otakar 2015, p. 29).

Díky již zmiňované metafoře divadla můžeme samotné vězení označit za region, ve kterém do značné míry splývá scéna se zákulisím, a to díky eliminaci soukromí. Je zde také možné využít konceptu týmů. Na rozdíl od vnějšího světa nedochází na půdě ústavu k soukromým rozhodnutím o vstupu. Jak dobrovolnost

¹¹ Chovanci se sami rozdělili do těchto jednotlivých sociálních typů.

vstupu, tak dobrovolnost přijetí jsou zde spíše výsledkem rozhodnutí autority. To samé lze pak říct i o sebeobraných vlastnostech (Goffman 1999).

Goffman, tento prostor, kde se utváří interakce nazývá regiony. „*Přesněji region definuje jako místo ohraničené do určité míry bariérami vnímání*“ (Goffman, 1999, p. 127). Tyto regiony můžeme rozdělit na dva hlavní typy. Přední a zadní region. Regiony se mezi sebou liší nejen stupněm ohraničenosti, ale dělí se i dle komunikačních prostředků, které se v nich nacházejí. **Přední region** lze popsat jako místo, kde se odehrává veškerá interakce obou skupin, chodby, pokoje, jídelna, televizní místnost atd. zde jsou obě skupiny v blízkém kontaktu.

Přední region je prostor pro hraní toho hlavního divadelního představení. Chovanci se snaží svou roli zahrát tak, jak se od nich očekává, jaké je to jediné správné a tolerované jednání dle požadavků instituce. Je to role, kdy se odsouzení snaží hrát svou roli dobře, především proto, aby dosáhli výhod, které jim totální instituce umožňuje. V tomto regionu si dozorcí nasazují také své masky, aby předvedli svou roli autority. Projevení emocí, přátelství k odsouzeným zde není doporučeno. Jde o roli mocensky nadřazenou, nad rolí chovanců.

Naopak **zadní region** je pomyslné místo, kde se vše plánuje a připravuje. V zadním regionu nejsou herci rušeni nikým z publika, mohou vystoupit ze své role. Zadní region bývá ukrytý a uzavřený před obecnstvem. Můžeme tedy říct, že vězni hrají divadlo před dozorcí, a naopak i dozorcí hrají divadlo, před vězni. Obě skupiny jsou herci a diváci zároveň.

I když se obě skupiny pohybují v jedné instituci, mají dozorcí i chovanci své zadní místnosti.

Dozorcí a pracovníci nacházející se ve vězení mají, dle našeho názoru, dva zadní regiony. První zadní region lze brát společenskou místnost pro pracovníky VS, kanceláře, technické místnosti aj., druhý zadní region se nachází za zdmi vězení. Oproti chovancům má personál tu výhodu, že po pracovní době opouští totální instituci a může svůj volný čas trávit dle svého vlastního rozhodnutí. Má svůj volný čas, který není nikterak omezený. Může si s volným časem zacházet, jak je libo, hrát role, které by ve vězení hrát nemohl.

U chovanců to je tzv. *druhý život vězňů*. Druhý život vězňů probíhá z pravidla po zhasnutí světel, když jdou všichni spát. Sochůrek (Sochůrek, 2002, p. 34) uvádí,

že jde o „souhrn asociálních aktivit, uplatňování specifické hierarchie a negativních způsobu chování v době, kdy vězňové nejsou v kontaktu nebo pod přímým dozorem pracovníků Vězeňské služby.“ V tomto zadním regionu vězňů se odehrávají jinak zakázané činnosti, jako jsou hazardní hry, obchod, výroba náradí, tetování a další praktiky, které jsou v instituci zakázané. Život chovanců je zcela podřízen podmínkám v instituci, tudíž mají pouze jeden region. S uvězněním se pojí také ztráta starých rolí. Podle Goffmana (Goffman in Keller, 2007) ke ztrátě starých rolí dochází skrze tzv. mortifikačními mechanismy.

Člověk tedy v každém prostředí nutně dělá vše proto, aby zachoval své já, a proto pokud neexistuje vhodné sociální prostředí, vytváří si takové sociální sítě, aby potřeby své identity naplňoval. „Sociální procesy, jež se podílejí na formování i udržování identity, jsou dány sociální strukturou“ (Berger, Luckmann, 1999, p. 171).

4.5 Mortifikační mechanismy

V procesu mortifikace je narušeno a pošpiněno přesně takové jednání, které ve světě mimo totální instituci má sebe potvrzující roli, tedy jednání, které člověka ujišťuje v tom, že je dospělou autonomní osobou s kontrolou nad vlastním světem. (Nedbálková 2006, p. 23) Vězni, kteří se ocitnou v totální instituci jsou postupně zbavování svých starých rolí, které jsou následně nahrazeny novými rolemi. Postupně jsou noví chovanci formování a jejich těla se stávají poslušná.

Dohází k zpřetrhání kontaktů s venkovním světem. Jak píše Keller (Keller 2007, p. 123) „Jsou přervány rodinné, profesní i občanské svazky a namísto nich je dosazen stigmatizovaný status. Skrze kolektivní načasování všech denních aktivit jsou eliminovány možné oblasti osobního rozhodování. Jsou přetrženy či alespoň vážně narušeny kanály komunikace s vnějším světem.“ Již při vstupu se mortifikační mechanismy, též „civilní smrt“ projevuje ostříháním vlasů, zabavení majetku, přidělením vězeňské uniformy s číslem místo jména vězně. Tito nově příchozí jsou formování do role „...objektů, které mohou být snadno vloženy do již připravené administrativní mašinerie, kde budou opracovávání podle rutinních předpisů.“ (ibid: 123) Jedinci je přiděleno submisivní postavení, musí projevovat úctu a respekt a tázat se o povolení každé drobnosti, ať už jde o povolení k odchodu na toaletu, nebo napítí se vody.

Dalším důležitým prvkem, který se pojí s mortifikací, je neustálá přítomnost druhé osoby. Goffman mluví o tzv. fyzické kontaminaci s druhými osobami, nebo věcmi. *„Obyvatel není nikdy úplně sám, vždy je na dohled a často i na doslech někoho, i kdyby jen svých kolegů“* (Goffman, 1961, p. 25). Dochází zde také k naprosté eliminaci soukromí, a to i v případě hygieny, či použití toalety. Jedinec je nucen trávit veškerý svůj čas i s osobami, se kterými by za jiných okolností kontakt nevyhledával.

Mortifikace osobnosti probíhá také skrze disciplinaci těla¹². *„Disciplína rozpouští moc těla; na jedné straně přetváří jeho způsobilost, jeho kapacitu, jež se snaží posílit; na straně druhé převrací jeho energii, sílu, jež by mohlo vyvíjet a uvádí je do striktního vztahu podrobení“* (Foucault, 2000, p. 202). Chovanec je nucen stát v pozoru, je vynucen respekt a kázeň. Disciplinární moc vyvíjí na tělo nátlak, a tělo se stává strojem. Funkcí disciplinace je tělo vycvičit, aby bylo poddajné a pracující. V instituci je nutností sladit denní aktivity tak velkého množství lidí za současného použití minimálních zdrojů.

Keller (Keller, 2007, p. 124) ještě dodává, že *„...v chovanci je živen pocit, že každý odpor je již předem marná, nesmyslný a bezvýhodný. Teprve v tomto bodě vzniká pravá bezmocnost, proces umrtvování osobnosti je ukončen.“*

I na dozorce působí mortifikační mechanismy instituce. Dozorce je pod neustálým nátlakem, za minimální ohodnocení v maximálně nebezpečném prostředí. Postupně se mění jejich vyjadřovací schopnosti. Rozpadají se vazby s přáteli. Může docházet také k nárustu výbušnosti jedince (Dirga, 2013). Z rozhovorů, které autorka provedla a načtené literatury je patrné, že dozorcí napětí z práce potřebují ventilovat. K tomu jim slouží různé zájmové činnosti. Nejčastěji je to sport, posilovna nebo kutilství. V některých případech může při odbourávání napětí a negativních emocí docházet k požití nadměrného množství alkoholu.

¹² Disciplinace těla je spojena s pojmem Biomoc. Tento pojem poprvé použil filozof Michael Foucault. Ve Foucaultově pojetí jde o moc nad průběhem celého života jedince. Tato moc zasahuje do sociálních, politických i ekonomických vztahů. Tělo jedince je bráno jako systém biologických procesů (početí, úmrtí.), tyto procesy pak mají vliv na fungování celé společnosti. Biomoc se snaží mít kontrolu nad jedinci právě skrze poslušná těla.

5 MOC A MOCENSKÁ POSEDLOST

Kromě již zmiňovaného Michela Foucaulta byli i další vědci, kteří se tématem moci zabývali. Mezi nejznámější patří německý sociolog Max Weber (1864–1920) charakterizoval moc jako „sociální nástroj.“ Moc sama o sobě není jenom zlá nebo jenom dobrá. Vše záleží na tom, kdo, kdy, kde, jak, proč, v jakém kontextu a v jakém kulturním prostředí ji užije, což kontrolují jak vědomé, tak nevědomé mechanismy. Weber také dodává, že jako potomci teritoriálních primátů máme moc v genech a bez změny evoluční podstaty se moci zříct nejde (M. Weber in Koukolík, 2018, p. 35).

Koukolík ve své knize *Mocenská posedlost* (Koukolík, 2018, p. 35–36) přichází s třemi modely, jak lze moc chápat.

S **prvním** modelem přichází Anthony Giddens (1938 – dosud), který tvrdí, že moc je schopnost ovlivňovat, nebo přímo kontrolovat lidské chování (Giddens 1999, p. 333–335).

Druhý model, podle Magee a Galinského (2008) má za to, že sociální moc lze definovat jako asymetrickou kontrolu cenných zdrojů v sociálním vztahu. V tomto pojetí je klíčový prvek asymetrie, který je utvářen mírou zdroje, který je pro jednu stranu cennější a vyšší a u druhé strany zase naopak.

Třetí model dle Ruckera (Rucker a kol., 2012) pracuje s pohledem vztahu já a ti druhí. Dle těchto autorů pocit vyšší moci vede jedince k důraznějšímu sebevyjadřování, většímu prosazování vlastního názoru a celkově k vyššímu sebevědomí. Takovíto lidé jsou soustředěni však spíše na sebe než na okolí.

Galinský (Galinský a kol., 2015 in Koukolík, 2018, p. 37) tvrdí, že moc ovlivňuje lidi v mnoha směrech. „*Vědomí moci u lidí mění poznávání, způsob, jímž vnímají sami sebe, sociální vnímání, motivaci, výkon, chování i fyziologické stavy. Vědomí moci je klíčová proměnná veličina, která předpovídá chování.*“ Ve této diplomové práci navážeme právě na Galinského, neboť jeho popis moci lze sledovat u několika historicky známých kauz a sociálních pokusů, které jsou zmíněny níže.

Dalším autorem, který se zabýval mocí je Zygmunt Bauman, ten popisuje moc jako: *“schopnost jednat, a to, jak ve smyslu svobodně si volit cíle jednání, tak ve smyslu vládnout prostředky, které jsou k dosažení těchto cílů nezbytné. Moc má tedy uschopňující funkci. Čím více moci lidé mají, tím širší je rozsah volby a tím rozsáhlejší je sféra výsledků, o něž mohou realisticky usilovat. ...Mít moc tedy znamená být schopen jednat svobodněji; nemít moc nebo ji mít méně, než jiné znamená, že naše svoboda volby je omezena rozhodnutími, jež činí jiní, kteří mohou určovat naše jednání. Když jeden člověk uplatňuje svou autonomii, může se jiný ocitnout v situaci heteronomie“* (Bauman, May, 2004 p. 81).

Omezení svobody jedněch, ale vyplývá většinou z omezování svobody druhých. To samé platí v totální instituci, kdy je vzájemný mocenský vztah, v tomto případě vztah dozorce a vězně asymetrický. Dozorci mají pole volby značně větší, než vězni. Právě proto je jejich oficiální moc větší než moc chovanců.

Bauman tvrdí (Bauman, May, 2004), že získání moci může nastat dvěma způsoby – manipulací, nebo *naverbováním*. Manipulace spočívá v zcela nově nastavené hře, kdy v této hře má výhodu manipulovaný. Protějšší strana pak přebírá hodnoty a názory manipulativní strany. Naverbování naopak závisí na tom, že se subjekty musejí podřídit manipulující skupině, aby dosáhly vytouženého cíle. Musejí však dodržet všechna pravidla vůdčí skupiny.

Moc však nemusí být jen v rukou samotných jedinců, v tomto případě vězňů a dozorců, ale může se také nacházet, a nachází se, nad jedinci. Zde máme na mysli moc v rukou státu. Právě instituce jsou pomyslnou prodlouženou rukou státu, kdy stát přes instituce reguluje pomocí donucovacích mechanismů jednotlivé skupiny či jedince ke společensky přijatelnému chování. Obě skupiny – vězni i dozorci jsou nakonec podrobeni vyšší moci, neboť obě skupiny musí dodržovat stanovená pravidla instituce.

Přehlídka moci není však doménou pouze lidí, můžeme ji pozorovat i v říši zvířat. Krásný příklad lze uvést na hře kočky s myší. Za normálních okolností kočka, jako predátor – lovec, myš chytí a zardousí. Ale u domácích koček můžeme často pozorovat, jak kočka myš chytí, následně ji pustí – dá jí pocit volnosti, a ve chvíli, kdy se kočce zamane ji zase chytí. Tato hra pokračuje, dokud to kočku nepřestane bavit a myš není zardoušena, nebo zabita vyčerpáním. Když vidíme tuto „nevinou hru“ přijde nám to zábavné, když však podobné věci dělají lidé, už to nemusí být jen

nevinná hra, ale může docházet k porušení osobních práv jedince nebo narušení jeho intimity.

Lze odporovat moci? Jakým způsobem lze moc nalézt? Tyto a další otázky si kladla americká feministka a filozofka Judith Butler (1956 – dosud). Podle Butler moc působí zespod, skrze hrané akty subjektů i skrze jejich tělesnost (skrze sémiotické i reálné prožívání. Skrze emoce jako touhy, zármutek, hněv aj.). Právě přes tyto performativní akty, nad nimiž subjekty nemají nejmenší kontrolu lze sledovat působení moci. Butler dodává, že v momentech, „kde působení moci nejméně očekáváme, operuje moc nejzrádněji a zároveň nejúčinněji“. (Górská, Matonoha, 2008) Všechny tyto performativní akty vznikají a jsou rozvíjeny v prostředí, kde se jedinec nachází. Pomocí donucování, dehumanizace jedince, dochází k vynoření emocí. V pojetí Butler moc souvisí také s hraním rolí. Podle Butler přijímáme i role, které nechceme „hrát“, které jsou pro nás nepřátelské s vidinou, že danou roli si můžeme podmanit, změnit ji.

5.1 Domestikace rozkazu

Canetti ve své knize *Masa a moc* (2018) v kapitole Domestikace rozkazu, popisuje, jak se samotný rozkaz stal běžným v sociální interakci všech občanů. Může jít o rozkaz pána k otrokovi nebo rozkaz matky k dítěti. Dříve rozkaz vyplýval ze situace a z pudu sebezáchovy. Ve chvíli, kdy se na scéně objevil větší predátor, hrozba pro náš život, byl to nevyšlovený rozkaz k odchodu. Toto dodnes můžeme spatřit v říši zvířat, když se jedná o čerstvě zabitou zvěř. Podle Canettiho právě rozkaz pramení ze svého biologického původu, ale od rozkazu k útěku se velmi vzdálil. Zdomácněl – domestikoval se. Tuto změnu autor přisuzuje k „odměně“, za kterou „podřízený“ vykoná rozkaz. Pán dává svému otroku najíst. Matka se stará, krmí a šatí své dítě. „*Taková domestikace biologického rozkazu k útěku vychovává lidi a zvířata k jakémusi dobrovolnému zajetí, které má celou škálu variant, ale nemění zcela podstatu rozkazu*“ (Canetti, 2018, p. 404).

5.2 Mocenská posedlost

Mocenskou posedlost lze jednoduše definovat jako možnost přinutit někoho, aby dělal něco proti své vůli. (Weber in Koukolík, 2018) Samotná moc však není špatná. Každá osoba na planetě disponuje nějakou mocí, problém však je, když je

tato moc „patologická“ a přechází v mocenskou závislost. Koukolík (2018) ve své knize *Mocenská posedlost* pracuje s pojmem slasti v kontextu s mocí. Předkládá pak hypotézu, že: „*Jestliže je moc takovým zdrojem slasti, pak lze u některých lidí předpokládat závislost na moci, jejíž mechanismus je podobný jiným zájmům závislosti... Vztah slasti a moci se podobá vztahu slasti a alkoholu, slasti a jídla, slasti a drogy...*“ (Koukolík 2018, p. 81).

Koukolík (Koukolík 2018, p. 108) také tvrdí, že: „*Mocenská posedlost postihuje malé lidské skupiny a jedince na vrcholu mocenských hierarchií pravděpodobně od vzniku hierarchizovaných společností, tedy států.*“

Jak popisujeme v další kapitole, ochutnat moc a dostat se pod nadvládu mocenské posedlosti je lehké. Pro společnost zcela normální (bez patologických změn) osoba se může ocitnout na místě autority, pod vlivem mocenské posedlosti. Jak napsal německý filozof Friedrich Nietzsche: „*Whoever fights monsters should see to it that in the process he does not become a monster*“ ve volném překladu: „*Kdokoli, kdo bojuje s monstry, měl by se postarat o to, aby se sám nestal monstrem*“ (Nietzsche, 1886).

5.3 Vůdcovství, autorita, elita

Být vůdcem znamená mít ve skupině autoritu, dominovat nějakou mocí (ať už fyzickou silou, finančním kapitálem, kontakty, nebo získanou jiným způsobem. Vůdcem ve vězení může být jak dozorce (skupina dozorců), tak i mezi vězni objevíme postavu vůdce¹³. Opojení moci může formovat osobnost. Koukolík tvrdí, že pocit moci může to lidí doslova nalévat optimismus, sebedůvěru a zároveň může snižovat stres.

„*Ti nejsilnější to řídí. Nejsilnější není ten, kdo má největší svaly, ale ten, který se umí nejlíp přizpůsobit situaci a 100 % ji využít. Musí mít autoritu, moc i ty majetky. Je to jako v normálním životě. Bohatý si platěj silný, chytrý říděj ty blbý. Slabí intrikujou na silné, silní na vychcané a vychcaní na všechny. Prostě občas je tam velká sranda*“ (Otakar 2015, p.29).

¹³ Mohou se objevovat i celé „rodiny“ dominujících vězňů. Typickým příkladem u nás je tomu třeba v ženských věznicích, kdy vlivem malého počtu ženských věznic se v jedné instituci mohou potkat příbuzné ze stejné, početné rodiny.

Odkud se moc získává? „Zatímco staré formy vůdcovství mají své kořeny v použití násilí, hrozeb a zastrašování a v malé míře odměn, moderní koncepce vůdcovství je zakotvena ve dvou předpokladech: 1. že **vůdcovství je situační** a že osobní vlastnosti vůdce nemusí být ve všech situacích konstantní a vhodné; 2. že **vůdcovství je konsensuální**, tzn. závisí na souhlasu společnosti, přičemž hlavní funkcí vůdce je zprostředkovat konsensus mezi střetávajícími se zájmy“ (Petrušek, Maříková & Vodáková, 1996). V dnešní době je také důležité pro vůdce mít lidem co nabídnout, vlastnit finanční kapitál, mít charisma a umět s lidmi komunikovat, resp. manipulovat je pro své vlastní účely.

5.4 Sociální dynamika moci

Moc, rozkaz a mocenská posedlost, tyto pojmy jsou obsaženy v následujících historicky zdokumentovaných případech, kdy i z dobrých lidí, se stali lidé krutí, nebezpeční pro společnost nebo lidé ovládající ostatní. Lidé, kteří zneužili své postavení autority vůči „podřízeným“. Konformita, poslušnost, deindividualizace a dehumanizace, všechny tyto sociálně dynamické jevy propůjčují jedincům i celým skupinám svou moc. Moc ovládnout, kontrolovat, podřídit se rozkazu.

5.4.1 Konformita

Představuje přizpůsobení se okolní společnosti, dominantním názorům, požadavkům a zavedeným normám. Jde také říct, že konformní člověk se chová stejně, jako se chovají jiní lidé. Koukolík (2018) tvrdí, že: „Iracionální konformitu prokázaly pokusy, které doložily, že většina lidí podlehne tlaku skupiny tak, že doslova přestane věřit vlastním smyslům. V minulosti proběhlo několik známých sociálních experimentů (Sherifův experiment 1936; Aschův experiment 1951 a asi nejznámější z nich Milgramův¹⁴ experiment 1963). Výsledkem všech těchto

¹⁴ Tento experiment provedl v roce 1963 americký sociální psycholog Stanley Milgram. Pomocí tohoto experimentu chtěl ověřit svou otázku: „Jak daleko jsou jedinci schopni zajít ve své poslušnosti k autoritě“. Zodpovězení této otázky mělo sloužit k vysvětlení příčin holokaustu. Experiment spočíval v rozdělení lidí na „učitelé“ a „žáky“, kdy žáci (pronajatí herci pro účely výzkumu) byli posazeni a připoutáni na křeslo. Na předloktí jim byly umístěny elektrody. Učitelé byli posazeni za generátor elektrických šoků. Průběh experimentu spočíval v tom, že žák měl správně odpovídat na učitelovy otázky. V případě špatné odpovědi dostal žák od učitele zásah elektrickým proudem. Mnoho učitelů zašlo v dávkování elektrického proudu až za hranice lidských možností (Psychologie, Milgramův brutální experiment).

experimentů bylo, že konformnímu jednání podlehne většina osob, i přesto, že je to v konfliktu s jejich svědomím. Ve vězeňském prostředí lze toto chování shrnout do pořekadla „Kdo chce s vlky býti, musí s nimi výti“. Příčina konformního jednání může být podle Koukolíka v tom, že se konformní jednání vyplácí.

5.4.2 Poslušnost

S odkazem na Milgramův experiment se pojí i pojem poslušnost. Poslušnost lze definovat jako chování, které vyžaduje autorita (Koukolík, 2018, p. 157). „*Lidé poslechnou, přestože vědí, že jejich poslušnost bude mít pro jiné lidi ničivé, katastrofální důsledky.*“ Příkladem, který v minulosti můžeme nalézt je kniha Eichman v Jeruzalémě (Arendt 1963). Tato kniha vychází ze skutečné události a pojednává o úředníkovi jménem Adolf Eichmann, který měl v době Druhé světové války na starost převoz vězňů do koncentračních táborů. Po ukončení války proběhl soudní proces s Eichmannem, který skončil jeho obviněním a trestem smrti. Co je však na tomto případě zajímavé, je to, že samotný Eichmann se necítil vinen. Podle něj se jen řídil rozkazy a v té době platným zákonem. Dle slov jeho obhájce: „*to, co udělal, se přece stalo zločinem až dodatečně. On byl vždy občanem dbalým zákonů. A Hitlerovy zákony, které co nejlépe plnil, přece v třetí číši měly platnost zákona*“ (Arendtová 1995, p. 52). Takto obhájené chování popisuje Urbánek ve své práci *Role, masky, charaktery* (1979) „*ukazuje, že role se může stát výmluvou, kterou se lidé zbavují osobní odpovědnosti za to, jak se chovali nebo chovají*“ (Urbánek 1979, p. 94-96, In Šubrt 2017, p. 218).

5.4.3 Deindividualizace

Deindividualizace představuje redukci až ztrátu vlastní individuality. Kulturní antropolog R. J. Watson (Watson 1973, p. 342-345 In Zimbardo 2014, p. 365) zjistil při své komparativní práci, že kmeny, která používají zdobení těla/válečné pomalování těla jsou více agresivní ke svým nepřátelům než kmeny, u kterých k válečnému zdobení nedochází. To dokazuje, že nejen v naší společnosti, ale i v jiných kulturně rozmanitých společenstvích dochází ke stejnému jevu. Jevu

Samotný Milgramův experiment je založen na poslušnosti jedince k autoritě, která dává pokyn pro udělení elektrošoků další osobě. Zajímavým na tomto experimentu ale je, že i když se provedly podobné experimenty, bez jakékoli autority, výsledky dopadly podobně, jak v případě Milgramova experimentu.

deindividualizace, kdy pod maskou anonymity (byť i pomyslnému odstranění svého já, individua), jsou lidé schopní jít za hranice norem společnosti.

V našich podmínkách můžeme deindividualizaci, schovávání se za maskou, pozorovat také, a to například při sportovních událostech, např. kdy „fanoušci“ fotbalového klubu ničí v maskách, nebo jinak se zakrytým obličejem stadion a útočí na fanoušky soupeře. Také čím dál častěji bývá vyzdvižováno téma kyberšikany, kdy anonymní prostředí poskytuje úkryt, pro predátory, kteří pod rouškou anonymity se nebojí páchat trestnou činnost (např. Trestné činy proti svobodě; Trestné činy proti lidské důstojnosti v sexuální oblasti; Trestné činy proti právům na ochranu osobnosti, soukromí a listového tajemství; Trestné činy proti rodině a dětem a další definované dle Trestního zákoníku, zákon č. 40/ 2009 Sb.) na jiných osobách.

Efekt masopustního útery. V době před popeleční středou masopust – lidé všech společenských vrstev vycházeli ven v maskách, anonymizovaní, aby společně oslavili tento svátek. V tomto dni se bořily společenské hranice a chování rušilo morální hodnoty ve společnosti nastavené. V tomto období se střídaly tancovačky a svatby se zabijačkou, nezřízeným hodováním a pitím alkoholu.

Deindividualizace, schovávání se za masku zvyšuje pocit moci, anonymity, a tím přispívá k násilí. *“Deindividualizace vytváří jedinečný psychický stav, v němž je chován pod kontrolou bezprostředních situačních požadavků a biologických a hormonálních impulzů. Činy nahrazují myšlení, vyhledávání okamžitého potěšení dominuje odkládanému uspokojení a vědomě zdrženlivá rozhodnutí ustupují bezduché emoční reakci...Za extrémních podmínek neexistuje žádný smysl pro to, co je dobré a co špatné, žádné pocity viny za protiprávní činy nebo peklo způsobené těm nemorálním“* (Zimbardo 2014, p. 368).

5.4.4 Dehumanizace

Sociologická encyklopedie (Petrušek, Maříková & Vodáková 1996) definuje pojem dehumanizace, jako: *„soubor procedur, postupů a technik, které vedou k utlumení vyšších lidských mravních kvalit, posilují agresivní vzorce chování a ve svých důsledcích vedou ke zlu“*. Zimbardo (2014) tento pojem zase chápe jako *„lidské nelidskosti k člověku“*. Můžeme také říct, že jde o povýšení jedné skupiny lidí, nad

druhou. Jedna skupina se označuje za nositele lidských vlastností, druhá skupina nikoliv. Naopak jsou vyloučení i z možnosti, že by kdy mohli lidské vlastnosti nabýt. Typickou dehumanizaci můžeme spatřit při přisuzování jinému člověku animálních rysů chování. („jsou to švábi“, „je to banda odporných zvířat“, „nemají vychování, jsou jako zvířata“, nebo časté označování vězňů dozorci – „jsou to opice“). Tím, že člověka přisoudíme k zvířeti odebereme mu jeho lidské, kulturní rysy, jako je kultivovanost, zdvořilost, vzdělanost aj. Obecně pojmenování osoby jiným dehumanizujícím způsobem má za cíl nevidět osoby jako člověka, lidskou bytost, ale jako nepřítele. Pro příklady ze života nemusíme chodit daleko. Během války ve Vietnamu američtí vojáci označili všechny Asiaty jako „rákosníky“. Podobně je na tom označení osoby černé pleti, jako „negr“. Nebo v nejextrémnější podobě může dehumanizace skupiny vést k násilí či genocidě.

5.4.5 Standfordský experiment

Tento experiment byl proveden Philipem Zimbardem v roce 1971 ve sklepě Stanfordovy univerzity. Jedná se o nejnámější a nejkontroverznější psychologický experiment, který byl v psychologii proveden. Experiment spočíval v uzavření několika dobrovolníků do sklepa, který simuloval umělé vytvořené prostředí věznice. Dobrovolníci byli náhodně rozlosováni do role vězňů a dozorců. Zimbardo se snažil o přesnou simulaci chodu vězení. Vězni dostali vězeňské uniformy s číslem, podle kterého se museli oslovovat. Dozorci museli oslovovat „pane“. Bylo nutné dodržovat řád a nastolená pravidla. Při neplnění pravidel mohl být vězeň dozorcem potrestán (bez použití fyzického násilí. To bylo přísně zakázané). I přesto, že všichni zúčastnění věděli, že se jedná o experiment, kterého se účastnili dobrovolně a věděli co obnáší, samotný experiment musel být nakonec předčasně ukončen kvůli nečekané nadměrné agresi dozorců vůči vězňům (Zimbardo, 2014).

Standfordský experiment je jenom ukázkový příběh něčeho, co se doopravdy může komukoli z nás stát. Varovným příkladem je tomu i věznice Abú Ghrajb, ve které se odehrálo týrání a jiné nelidské zacházení iráckých vězňů samotnými americkými vojáky. V roce 2004 zveřejnila stanice BBC video, na kterém jsou zachyceny záběry z této věznice. Později vyšly na veřejnost i fotografie. Ve věznici nedocházelo „jen“ k mučení za účelem získání informací, které by mohly předcházet teroristickým útokům. V této věznici docházelo i k systematickému mučení a ponižování. Na fotografiích jsou vězni vystaveni v různých sexuálních polohách a mnohdy i nazí. Na tělech vězňů jsou patrná zranění – elektrickým proudem, popáleniny, řezné rány, modřiny po bití aj. Později byli vojáci za tento čin odsouzeni k výkonu trestu odnětí svobody v trestu od 2-10 let.

V průběhu let došlo i k pokusům o opakování Standfordského experimentu. Většina z nich se ale považuje za neadekvátní a vědecky nevalidní (účastníci věděli, že jsou srovnáváni s původním experimentem, neustále měli na sobě mikrofony aj.). Tyto experimenty připomínaly spíše špatnou reality show než vědecký experiment. Jediní, kdo se alespoň částečně přiblížil k autentičnosti původního experimentu byl tým australských vědců Lovibond, Mithiran, & Adams (1979), kteří došli k závěru, a tím potvrdili Zimbardův hlavní závěr, že nepřátelské, ponižující chování dozorců pramení z režimu samotné instituce vězeňství než z povahy osobnosti jedinců.

Zda byl Zimbardův experiment pravdivý či nikoli se již asi nedozvíme, neboť experimenty takového typu jsou nyní považovány za neetické. Ve své podstatě ale nejde o to, zda a případně jak Zimbardo mohl ovlivnit samotný experiment, ale jde o úkaz toho, že systémové a situační síly působí (ať už pozitivně či negativně) na jedince a jejich role zcela bez jejich vědomí.

„Psychologové se pokusili o vysvětlení jak a proč se někteří jedinci, kteří za normálních okolností reagují zcela lidsky propadnou nelidskému chování – zpráva nastínila, že příčiny se mohou nacházet právě v deindividualizaci, dehumanizaci, dále pak také obraz nepřítel, vliv skupinového myšlení, morální vyvázanost, nebo příčiny pramení z prostředí, ve kterém se aktéři nacházejí“ (Zimbardo 2014, p. 474).

Celá tahle kapitola měla za úkol nastínit, jak lehce je možné propadnout negativním vlivům působící na jedince. Jak lehce jde zneužít získanou moc. Když použijeme termín Zimbarda „jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí“. Všechny tyto negativní jevy jsou nejvíc patrné právě v totální instituci vězeňství. Proč? Domníváme se, že právě vlivem všech donucovacích prostředků, kterými totální instituce disponuje. Dochází k ovládnutí, disciplinaci těl, a tím se i zvyšuje pravděpodobnost působení moci a vystupňování situace na neudržitelnou.

6 TEORIE ROLÍ A ROLOVÝCH HER

V lidské společnosti nalezneme tzv. regulátory norem. Tyto regulátory mají za úkol udržet společnost bez patologických jevů. Regulují a kontrolují chování jednotlivce i skupiny dle sankcí. Sankce mohou být pozitivní nebo negativní. Regulátory také upravují vztahy, sociální řád a jsou vymahatelné. Mezi tyto regulátory patří kulturní hodnoty, normy, ale také status a role. Všechny tyto regulátory se jedinci učí pomocí socializace. Zatímco hodnoty a normy regulují společenské vztahy, status a role upravují očekávané chování jedince. Zatímco status vypovídá o postavení jedince ve společnosti. Roli lze chápat jako očekávané chování pramenící právě ze statusu jedince. A právě o roli budeme pojednávat v následující kapitole.

6.1 Teorie rolí

K samotnému pojmu sociální role se vyjadřuje spousta autorů (Petrušek 1985; Keller 2002; Linton 1936 a další). Přestože všichni autoři vnímají pojem sociální role víceméně stejně, používají k tomu často rozdílné pojmové aparáty, proto často dochází k nepochopení textu. Proto v této práci zmíníme jen několik autorů málo, kteří se teorií rolí zabývali a nějakým způsobem teorii rozšířili.

Pojem role je nejčastěji definován dle antropologa a etnologa Ralpa Lintona (1893-1953). Role je: „*očekávaný způsob chování vázaný na určitý sociální status*“ (Petrušek, M., Maříková, H., & Vodáková, A. (1996). Tedy pozici v sociální struktuře, ve které se jedinec, nebo i skupiny nacházejí. Status pak definuje a vymezuje práva a povinnosti jedince ve vztahu ke společnosti. Status je oproti roli statický, nelze měnit.

Velkou mírou přispěl k teorii rolí George Herbert Mead (1863-1931). Meadovy myšlenky byly zpracovány a vydány až po jeho smrti, což se odráží v obtížné interpretaci a srozumitelnosti jeho textů. Přesto tyto myšlenky ovlivnily řadu dalších autorů (např. Herbert Blumer) a jsou dodnes inspirativní a podnětné.

Pro pochopení Meada je důležité pochopit sled jeho myšlenek. Podle Meada je člověk je charakterizován především svým aktivním vztahem ke svému prostředí. Pro autora je také důležité jeho pojetí mysli. Mead mysl nechápe jako něco, s čím jsme se narodili, nýbrž jako nehmotnou věc, která se neustále přetvořuje vlivem sociálních interakcí s ostatními jedinci, je sociálním konstruktem, který se utváří vlivem symbolické komunikace. Pro Meada je důležité, že díky symbolické komunikaci je individuum schopno vidět sebe sama i nahlížet na sebe sama z perspektivy druhého. Uchopit, přejímat postoje a role druhých (Šubrt 2015).

Stěžejním tématem, které tak ovlivnilo další autory je Meadovo definování lidského „já“ jako dvě rozporuplné složky „Já – Self“ a „I – Me“. V tomto případě „Já-Self“ znázorňuje individuální, subjektivní složku osobnosti a „I-Me“ zase objektivní. Mead¹⁵ tvrdí, že „lidské „já – Self“, je pak totalitou neustálého procesu transakce mezi subjektivním já a objektivním já a reprezentuje psychologický ekvivalent procesu, který se na makro-úrovni odehrává mezi jedincem a společností“ (Mead, 2017, p. 170). Mead je toho názoru, že osvojování si „I a Self“ probíhá v dětství skrze socializaci, kdy dítě postupně nachází sebe sama skrze hru, kdy přejímání role, které vidí (hra na maminku, učitele, prodavačku). Dítě touto hrou přejímá role svých tzv. „významných druhých“ (significant others) (Mead, 2017, p. 174-176). Díky tomuto procesu podle Meada dochází k osvojování role, což vede ke zvnitřnění požadavků a norem, které se pojí s těmito rolemi¹⁶. Při probíhající socializaci dítě nezůstává jen u hraní konkrétních rolích, ale učí se, že dané role, které hraje jsou důležité také pro skupinu či celou společnost. Tento vyšší stupeň abstrakce Mead vyjádřil výrazem „zobecnělý druhý“ (generalized other). *„Zobecnělý druhý zastupuje takové požadavky skupiny, které už nemusí být definovány pouze ve vztahu k nějaké konkrétní aktivitě, ale jsou součástí komplexní sociální organizace vztahů v lidské společnosti. Právě vytvořením představy zobecnělého druhého, který pro jedince reprezentuje postoje skupiny jako celku, konstituování lidského já vrcholí“ (Mead, 1934 in Šubrt 2015).*

¹⁵ Je třeba zmínit, že konceptem Self a Me se Mead inspiroval u dřívějších autorů z článků „The Principles of Psychology (1890, p. 291–295) nebo Psychology: Briefer Course (1892/2001, p. 43–48)“.

¹⁶ Později se k tomuto konceptu vrací i Berger s Luckmannem ve své knize *Sociální konstrukce reality (1966)*.

Dalším autorem, který se zabýval teorií rolí je americký sociolog Robert K. Merton (1910-2003). V návaznosti na Meada, Merton rozvedl pojem teorie rolí a doplnil jí o konflikty rolí. Autor také přichází s pojmem „role-set“. Podle Mertona různí lidé mohou jednu a tu samou roli definovat různě, dle jejich postavení k nositeli role. *„nejdůležitější, co Mertonův role-set vyjadřuje, je tedy skutečnost, že různí lidé v odlišných pozicích očekávají od jedné a téže role rozdílné věci. Hráč určité role nehraje tuto roli stejným způsobem pro všechny, nýbrž ve vztahu k různým protihráčům k ní přistupuje diferencovaným způsobem. Určitá profesní role se hraje jinak pro nadřízené, jinak pro podřízené a jinak navenek pro veřejnost“* (Šubrt, 2017, p. 214).

Přes role-set pak autor definuje tři základní skupiny které vznikají z konfliktu rolí (Keller, 2004, p. 72):

- 1) **Konflikt mezi rolemi** – pokud jedinec, který vykonává vícero rolí, nedokáže plnit požadavky svých rolí.
- 2) **Intra-sdělovatel konflikt** – jedinec je nucen vykonávat navzájem neslučitelné role, které zastává.
- 3) **Já-role konflikt** – jde o konflikt, kdy jedinec nedisponuje schopnostmi, které okolí očekává od jeho zastupované role.

Právě konflikt rolí je dle názoru autorky důležitý pro tuto diplomovou práci, neboť téma konfliktu rolí úzce souvisí s hraním rolových her ve vězení. Obě skupiny – Vězni i dozorcí zastávají svou jedinečnou roli. Roli, která je daná a má svá pravidla. Každá ze zmiňovaných skupin však roli chápe jinak, pro každého je role hrána jinak. Vězeň může být pro ostatní odsouzenec jen dalším vězněm. Je ve vězení, aby přečkal dobu, než bude propuštěn na svobodu a porušuje pravidla instituce, aby si zkrátil chvíli. Pro dozorce však může vězeň být jen odsouzenou osobou, která nerespektuje řád a pravidla vězení. Osobou, která v každé minutě svého bytí přemýšlí o tom, jak by ostatním ublížila, přelstila je.

S teorií rolí přichází i kritika, nejznámější je od německého sociologa Ralfa Dahrendorfa (1929-2009), ten také přichází s teorií konfliktů. Podle něj vlivem hraní několika rolí najednou dochází ke konfliktu rolí. Takto hrané role nejenže kladou vysoké nároky na čas a výkon, ale také mohou být spojeny s protichůdným očekáváním společnosti. Šubrt (2017, p. 216) Dahrendorf popisuje, že konflikt se může odehrávat i ve vztahu hrané role a osobností jedince *„role, která byla jedinci*

přisouzena, mu z nějakých důvodů nevyhovuje, anebo se mu dokonce přičí“. Můžeme tedy říct, že čím více rolí jedinec zastává, tím více pochybuje o své vlastní identitě.

Jádrem problému, kritiky rolí od Dahrendorfa je jeho otázka „*Kde se skrývá svoboda jedince, jeho autonomie?*“ Pokud všichni jedinci hrají předem dané, naučené role i přes možný nesouhlas s rolí, kde je svoboda jedince a jeho vlastní rozhodování? Odpověď na tuto otázku nabízí americký sociolog Peter L. Berger ve své práci *Pozvání do sociologie (1991)*, kdy připouští, že jedinec je „vězněm“ svých rolí, ale „...*to, že hrajeme role, si většinou ani neuvědomujeme, přistupujeme k nim obvykle automaticky jako k něčemu samozřejmému. Často nám ani nemusejí být vnucovány, protože je přijímáme dobrovolně, a někdy dokonce i s entuziasmem, neboť je to výhodné a přináší to nejrůznější typy odměn a ocenění*“ (Urbánek 1979, p. 114, In Šubrt 2017, p. 2019). Konkrétně Berger pak poukazuje ještě na to, že jedinci jsou proti donucovací síle společnosti bezmocní, ale mohou prokázat svou svobodu a vůli tím, že se svými rolemi manipulují, nebo je transformují (Berger 1991, p. 112-117, In Šubrt 2017, p. 220).

V díle *Asylums (1961)* Goffman přichází s pojmem **distance od role**. I přes mnohoznačné interpretace tohoto pojmu přichází Urbánek (Urbánek, 1979, p. 121 In Šubrt 2017, p. 217) se shrnutím, že pojem distance od role není odmítnutím role, nýbrž chování v roli určitým způsobem. Jedinec se snaží ostatním naznačit, že jeho osobnost není redukovatelná jen na jednu roli, kterou hraje. Podle Urbánka Goffman tento odstup od role chápe jako možnost, jak si udržet lidskou důstojnost v případech, kdy jsme donuceni k hraní role nějakou mocí, autoritou.

6.2 Sociální role a hraní rolí

Podle Šubrta člověk ale není jenom stroj, který své role automaticky přehrává. „*V hraní rolí se odehrává mnohem víc, než jen pouhá realizace rolových předpisů a pravidel... Hraní role nezávisí jen na tom, s jakým očekáváním je tato role spojována, ale také na závažnosti těchto očekávání, na osobnosti hráče i protihráčů a na charakteru situace, v níž k tomu dochází*“ (Šubrt 2017, p. 2020). Z toho vyplývá, že panuje rozdíl mezi sociální rolí a hraním sociálních rolí. Na hraní sociálních rolí působí řada jiných faktorů (například: individuální schopnosti jedince, chování spoluhráčů, sociální prostředí, v němž se jedinec nachází,

konkrétní situace aj.) „*Hraní rolí lze v podstatě chápat jako série jednotlivých aktů sociálního jednání, a naopak sociální jednání se většinou odehrává v rámci výkonu určitých rolí...*“ (Šubrt, J., Německý, M., 2018, p. 142).

Díky Dahrendorfově kritice obraz člověka jakožto „omezeného“ ovlivněného jedince, který je předurčen naučeným, dokonce ovládaným rolím, vystřídala představa jedince samostatného, myslícího aktéra. Takovýto jedinec disponuje vlastní vůlí a je schopen díky rolovým hrám svou roli měnit, manipulovat ve svůj prospěch.

„*Sociální role jsou často spojeny s distribucí moci, s možností přinutit někoho hrát určitý typ role, postavit ho do podřízeného postavení, a naopak těžit z pozice v nadřazeném postavení. Vztah role a moci se stal předmětem specializovaných studií (Claessens 1970; Schulte-Altedorneburg 1977; Wiswade 1977), které se obvykle zaměřují na tři vzájemně propojená témata: Sankce, Hierarchie a Mocenské konflikty*“ (Šubrt, 2017, p. 216).

Ačkoliv téma sociálních rolí bylo populární v 60. a 70. letech 20. století, toto téma není ani zdaleka vyčerpané. I přes kritiku, anebo právě díky ní, se můžeme teorií sociální role dále zabývat a snažit se nalézt průnik mezi individualistickým a holistickým přístupem¹⁷. Právě takovýmto průnikem by mohla být právě teorie hraní rolí, která spojuje v sobě individuum a společnost. „*Hraní rolí má potenciál uplatnit se v teoretických diskusích věnovaných otázkám překonání polarit jedince a společnosti, jež se promítá v teoretickém dualismu, který v sociologii staví do protikladných pozic individualistické a holistické přístupy*“ (Šubrt, J., Německý, M., 2018, p. 142-143).

6.3 Každodennost rolových her ve věznicích

Rolové hry jsou patrné v každodenní interakci. Přichází s nimi do střetu jak Vězeň-Dozorce, tak Vězeň-Vězeň, ale i Dozorce-Dozorce. V této kapitole představím

¹⁷ V teorii rolí můžeme pozorovat i dva protichůdné myšlenkové směry, které se dívají na role. Jedním z těchto táborů jsou zastánci **individualismu**. Tito příznivci přisuzují jedinci „svobodnou individuální vůli, východiskem tedy mají být jedinci, kteří jsou individualizováni“. Druhý tábor zastupují stoupenci holismu. **Holismus** vychází z předpokladu, že celek je více než jednotlivé části. Východiskem tedy musí být samotná společnost. (Šubrt 2017, p. 2024)

několik donucovacích možností, kterými totální instituce disponuje. Na nich poukážeme (skrže citace z vlastního výzkumu a literatury) jak mohou rolové hry vypadat nejen teoreticky, ale i prakticky, v reálném světě věznic.

6.3.1 Čas a režim věznic

Čas v totální instituci je jednoznačně jeden z nejdůležitějších kontrolních mechanismů ve vězení. *„Je zakázáno mrhat časem, ježž Bůh stanovil... rozvrh času má zažehnat nebezpečí, že bude (čas) promarněn... Disciplína oproti tomu organizuje pozitivní ekonomii... Je třeba pokoušet se zintenzivnit využití toho nejmenšího okamžiku.“* (Foucault, 2000, p. 233) Foucault dále popisuje, že je důležité čas rozdělit do co nejmenších časových segmentů, aby bylo využito co nejvíce času k produkci, aby pohyb jedinců byl urychlen a především proto, aby se jedinci, v tomto případě vězni, neměli čas zaobírat vlastními vnitřními pochody. Tělo, které je zaměstnané = tělo poslušné.

Osoby nacházející se v instituci jsou povinni dodržovat nastolený časový harmonogram, jinak je čeká forma trestu. Kontrola časem se týká obou skupin, které obývají věznic. Věznův den je přesně organizován. Od ranního vstávání, přes denní aktivity, čas na telefonát, jídlo, intimní hygienu, až po spánek. *„Den probíhá podle zaběhnutého harmonogramu. Protože skoro každý den je v podstatě stejnej, tak ti čas hodně rychle utíká. Za chvíli zapomeneš na týdny, měsíce i roky. Roční období vnímáš jenom podle stromů – jaký mají listy a jestli je sníh. Dny v tejdnu vnímáš většinou podle jídla. V pondělí bývá k snídani salám, v úterý jogurt...“* (Otakar 2015, p. 88). Je vyžadována přesnost a stoprocentní dodržování časového harmonogramu, jinak je vězeň kázeňsky potrestán.

Den dozorce je také organizován. Jeho úkoly a povinnosti záleží na typu věznic, kde vykonává svou profesi. Obecně platí, že velké věznic jsou přeplněné, tudíž dozorce se pořádně nezastaví. Než proběhne přesun všech věznů na snídání, už přicházejí vězni na oběd (Česká Televize, 30 dní ze života českého dozorce). Z rozhovorů s dozorci, které jsme provedli, vyplynulo, že také záleží, na jaké pozici dozorce se jedinec nachází (stráž, dozorce aj.). Od této pozice se také odvíjejí povinnosti, které dozorce za svou směnu musí vykonat. Režim dozorce je však méně organizován než život vězně.

Dozorce: „jako cítím, že tam mám takovou volnost, přijdu do práce, v klidu si udělám kávu, přečtu si časopis. Pokud se nehrne situace za situací. Prostě si ten den zpříjemnit na chvíli.“

Režim ve vězení je také důležitou součástí, tento pojem vznikl z francouzského slova „*le régime*“ a znamená *způsob vlády*. Režim dne je způsob organizace na konkrétním místě v konkrétní čas. Určuje procesy, které se v určitém čase budou odehrávat. Mařádek (Mařádek, 2000, p.52) definuje jako:

- 1) Prostředek uskutečňování sociální kontroly,
- 2) Prostředek nápravy a převýchovy,
- 3) Základ pro další výchovné působení na vězně.

6.3.2 Prostor věznice

S organizací pomocí času souvisí i prostor, protože pokud je prostor dobře situován, lze každému jedinci přiřadit své přesné místo a tím současně kontrolovat všechny osoby v instituci najednou. Prostor ve vězení je zcela kontrolován a situován dle jedinečných potřeb osob v něm žijící. Při přijetí do vězení jsou osoby zařazeny dle úrovně ostrahy, aby byla zajištěna jejich bezpečná vazba. Také je posuzováno bezpečnostní riziko¹⁸, které vězeň představuje pro dozorce, ostatní vězně, nebo jiné osoby pracující ve vězení. *Podle zákona č. 293/1993 Sb., o výkonu vazby, Ustanovení § 7 odst. 1–4*, jsou vězni oddělení následovně:

- a. muži od žen,
- b. obvinění, u nichž je důvodem vazby obava, že budou mařit objasňování skutečností závažných pro trestní stíhání, od ostatních obviněných,
- c. obvinění, proti nimž je vedeno společné řízení,
- d. obvinění, kteří jsou stíháni pro některý z trestných činů uvedených v ustanovení § 88 odst. 4 trestního zákoníku od ostatních obviněných,
- e. obvinění, kteří jsou stíháni pro trestný čin spáchaný z nedbalosti, a obvinění, kteří nebyli dříve odsouzeni k

¹⁸ K určování rizik věznicím slouží vlastní zavedené postupy a také prediktivní nástroj SARPO. Tento nástroj slouží k hodnocení rizik a kriminogenních potřeb odsouzených. Pomocí tohoto nástroje se zpracovává vstupní komplexní zpráva, na nějž pak navazuje Program zacházení odsouzených. (vs-cr.cz, Co je SARPO, viděno: <https://www.vs-cr.cz/o-nas/sarpo/co-je-sarpo/>)

nepodmíněnému trestu odnětí svobody, od ostatních obviněných,

- f. obvinění od pravomocně odsouzených,
- g. obvinění, u nichž je podezření na infekční nebo duševní onemocnění,
- h. obvinění ve vyhošťovací vazbě od ostatních obviněných.

Dále jsou rozdělení ještě obvinění, kteří se chovají ve vazbě agresivně, nebo soustavně porušují řád výkonu vazby nebo řád věznice. Obvinění s výrazně nižší tělesnou hmotností a zjevně nízkou mentální úrovní, nebo obvinění, u nichž lékař nebo psycholog doporučil zvýšený dohled zaměstnanců vězeňské služby¹⁹ (Motejl, 2010, p. 41).

Toto dělení je naprosto nezbytné pro klidný chod a dohled ve věznici. *„Jsou to prostory, které zajišťují pevné umístění, a přitom umožňují cirkulaci... zaručují poslušnost jednotlivců, ale také lepší ekonomii času a činů“* (Foucault, 2000, p. 215).

Jak autorka již dříve v diplomové práci zmínila, v ČR se věznice od roku 2017 dělí na dva typy „s ostrahou“ a „se zvýšenou ostrahou“, jedná se o tzv. vnější diferenciaci věznic. Tyto dva typy věznice se dále ještě dělí dle vnitřní diferenciaci. *„Věznice si podle chování rozděluje mukly do diferencních skupin. Skupiny čili déesky jsou od 1. do 3. První diference je nejlepší, třetí nejhorší. Druhá je pro většinu muklů „startovní“ a je přidělena automaticky. S tou každý začíná. Za dobrý chování se udělují pochvaly. Za špatný chování se udělují tresty“* (Otakar, 2015, p. 31).

Vnitřní diferenciaci věznice je z pravidla rozdělena do 3. typů:

1) Prostupná skupina vnitřní diferenciaci²⁰

Do této skupiny se zařazují prvotrestané osoby, nebo osoby, které mají tzv. pozitivní výchovnou prognózu. Osoby zařazené v tomto typu diferenciaci mohou docházet na pravidelné brigády. Ředitel věznice může povolit „volný“ pohyb ve vězení za účelem provedení brigád. Dále odsouzení mohou využít svou kvalifikaci v pomocných

¹⁹ Zde spadají například tzv. MONčičáci (možný objekt násilí)

²⁰ Dále jen PSVD

profesích, či si vzdělání doplnit rekvalifikací. Obecně zde platí mnohem volnější režim.

2) Prostupná skupina vnitřní diference

Zde spadají odsouzení, kteří jsou ve VTOS opakovaně, nebo neplnili podmínky pobytu v 1. PSVD. Pobyt a přesun odsouzených probíhá organizovaně. Volnočasové aktivity jsou pevně dané dle časového harmonogramu. Pracovní programy těchto odsouzených tvoří obvykle brigády a jen v odůvodněných případech může být vězeň zaměstnán.

3) Prostupná skupina vnitřní diference

Do tohoto oddílu jsou zařazováni vězni, kteří neplnili stanovené programy zacházení, vykonali závažný kázeňský přestupek, opakovaně porušovali kázeň atp. Pobyt v tomto 3. oddíle je zpravidla šestměsíční, poté pobyt přehodnotí odborná komise. V případě, že komise zavrhne přesun do nižší PSVD je vězeň přesunut do věznice se zvýšenou ostrahou.

Všechny tyto tři typy skupin vnitřní diference jsou navzájem prostupné. Vzestup i pád si určují vězni svým chováním. *„Uvnitř totální instituce jsou doposud spolehlivě fungující normy nahrazeny jasně danou autoritou dohledu: jedinec je nucen neustále po očku sledovat, zda jeho chování bude nebo nebude následováno kritikou či trestem. Jakýkoli zaměstnanec má určité právo disciplinovat jakéhokoli chovance, jehož život v totální instituci tak může být provázen chronickým strachem z porušení pravidel a následného trestu“* (Nedbálková, 2006, str. 22).

I přesto, že dozorcí po pracovní době, odcházejí pryč z instituce – domů, nebo na ubytovny, i na ně působí prostředí věznice. Vevnitř instituce musejí mít neustále nasazenou pomyslnou „masku“ odtažitosti. Tato role za maskou jim dodá autoritu a může pomoci k udržení stabilní situace a poklidného chodu věznice. Dozorcí se shodují, že musejí být neustále ve střehu, že se nelze s vězni spřátelit.

Dozorci: *„Oni ti vězni mají 24 hodin, kdy přemýšlí, jak tě zmanipulovat.“*

Z rozhovorů s dozorcí také vyplynulo, že vězni jsou značně kreativní. Dokážou vyrobit téměř cokoli z čehokoli (od Kvasky²¹, přes provizorní činky, tetovací strojky až po bodné zbraně).

²¹ Alkohol vyráběný ve vězení za pomoci vody, kvasnic a cukru.

Problémem také může být, že osoby odsouzené se umisťují do věznice, která je nejbližší k bydlišti vězně (aby za nimi rodina měla blízko dojezd). Z toho vyplývá, že vězni se mohou osobně znát s personálem věznice. *„Není totiž žádnou vzácností, že vězni vykonávající trest odnětí svobody ve věznici umístěné ve městě, z něhož pocházejí, znají adresy jak některých zaměstnanců věznice, tak i dozorců. S některými se dokonce znají osobně. V roli dozorce je pak psychicky velmi náročné vykonávat běžné služební úkony vůči známému-vězni. Přípomínky těchto vězňů typu: „Ty vole, co blbneš? Vždyť jsme spolu chodili na pivo a na fotbal,“ jsou naprosto běžné. Pokud dozorcí s vězněm nemají bližší osobní vztah, ale znají se třeba od vidění, není to o moc lepší. Mnoho dozorců se setkává s různými výhrůžkami jako: „Však počkej, ty si neuvědomuješ, že tady nebudu navěky, ale jdu za pár měsíců domů. Moc dobře vím, kde bydlíš, takže si to pak spolu ještě vyřídíme!“ Jenomže i tito dozorcí jsou lidi. Mají rodiny, na kterých jim záleží. Manželky a děti, které milují. Když pak slyší takovéto výhrůžky – byť i nepřímé – od lidí, kteří jsou zavřeni za násilné trestné činy, rozhodně jim to není příjemné“ (Týdeník Reflex: Zápisník českého vězně.)*

6.3.3 Izolace ve vězení

Podle Sokola má vězení plnit čtyři hlavní funkce (Sokol, 2007, p.253):

- 1) přispět k nápravě potrestaného (výchovná funkce),
- 2) odradit či odstrašit jiné od podobného jednání (preventivní funkce),
- 3) chránit společnost před pachatelem (ochranná funkce),
- 4) obnovit spravedlnost, která byla přčinem narušena (restaurativní funkce).

„Trest musí být nejen individuální, ale také individualizující“ (Foucault 2000, p. 327).

V této podkapitole se budeme zabývat izolací, ve smyslu izolování jedince od společnosti. Dle Foucaulta díky izolaci moci dochází k izolování jedince a tím k maximální užití moci, neboť jeho tělo a mysl není pod jiným vlivem. Samota má být pozitivním nástrojem nápravy, působí skrze zamyšlením se na sebou, svým zločinem. *„...Ponechán o samotě se svým zločinem, učí se jej nenávidět, a není-li jeho duše ještě otupěna zlem, pak právě v izolaci jej přepadnou výčitky svědomí.“*

(E. Beaumont a A. Tosqueville in Foucault, 2000, p. 327), ale je tomu doopravdy tak?

Dnešní výzkumy a práce (Černíková 2008; Čírtková 2004; Sochůrek 2007c) dokazují, že negativní jevy prizonizace jsou zcela zjevné a působí na všechny členy instituce. Všichni členové také jsou podrobni procesu institucionalizace a ideologizace. Avšak vězeň má přeci jen horší postavení, neboť on vstupem do vězení přichází o absolutní kontakt s veřejností, přáteli, rodinou. Přichází o svobodu, nezávislost, postavení, majetek a v neposlední řadě také o osobní a sexuální vztahy. I přesto, že vězeň je v izolaci od společnosti, není izolován od spoluvězňů a vězeňského personálu, ba naopak. Vězeň přichází o soukromí, vše, co provede je pod kontrolou, ať už se jedná o spánek, nebo intimní, hygienické potřeby. *Jedinec je nejen neustále pod dohledem jiné osoby, ale nemá navíc kontrolu nad tím, v jaké podobě bude před druhými vystupovat, v jaké podobě jimi bude spatřen*“ (Nedbálková, 2006, p.22).

I přes uzavřený svět a dohled má odsouzený možnost kontaktu s vnějším prostředím, a to díky návštěvám. Možností návštěv je několik:

- 1) V podobě advokáta. Může navštěvovat věznici bez omezení. Při návštěvě advokáta nesmí být přítomná třetí osoba.
- 2) Standardní návštěva. Odsouzení mají nárok na návštěvu jedenkrát za měsíc po dobu 3 hodin. Některé věznice umožňují si tuto dobu rozdělit na půl, takže odsouzení se mohou s návštěvou vidět dvakrát za měsíc po dobu 1.5 hodiny. Jako návštěva je povolena pouze rodina a v to v maximálním počtu 4 osob. Během rozhovoru s rodinou je přítomen vychovatel a alespoň jeden dozorce. Návštěvy probíhají většinou v návštěvní místnostech za přítomnosti pracovníků vězeňské služby a dalších odsouzených a jejich rodin. Po návštěvě následuje důkladná prohlídka vězně.
- 3) Mimořádná návštěva. V případě dobrého chování a odměny v podobě pochval si vězeň může požádat o odměnu ve formě mimořádné návštěvy. Odměna ve formě mimořádné návštěvy znamená, že pobyt rodiny může být prodloužen o 2 hodiny, nebo pozvání jakékoli osoby z vnějšku. Tato osoba však musí být nahlášena, neboť bude prověřena,

zda nepáchá trestnou činnost, nejde o osobu hledanou, či není vyšetřován z důvodu trestných činů spojených s drogami.

- 4) Návštěva bez zrakové a sluchové kontroly. Pokud je odsouzený umístěn v 1. stupni PSVD a je „bezproblémový“ může si zažádat o tzv. *Intimku*. Jde o odměnu, která má dvě formy. V prvním případě si vězeň může pozvat na tuto návštěvu celou rodinu. Strávit s ní pět hodin o samotě. Nebo v druhém případě si pozve na návštěvu manželku přítelkyni, anebo milenku.
- 5) Posledním typem je návštěva za sklem. Tento typ návštěv je nejčastější pro odsouzené ze 3. stupně PSVD, nebo jsou „problémoví“. Návštěva probíhá v místnosti rozdělené bezpečnostním sklem, hovoří se přes telefon. Během celé návštěvy je přítomen dozorce.

7 ZÁVĚR

Tato diplomová práce si kladla již na úvodu několik cílů, které jsme se v práci pokusili naplnit. V úvodní kapitole jsme představili koncept trestu a trestání a pojetí pachatele. Jako společnost jsme prodělali obrovský posun v pojetí trestu i k přístupu pachatelů trestných činů. Trest v našem pojetí již nemá zcela devastující účinky pro pachatele, přesto je dostatečně odstrašující pro ostatní. Vývojem také prošlo vnímání pachatele trestného činu. V dnešní době rozeznáváme „trestaného“ od „narušeného“ a přistupujeme ke každé této kategorii zvlášť rozdílným způsobem a pokoušíme se o nápravu jedince. Dnes již také víme, že pachatel nelze poznat skrze fyzické rysy, že deviantním kriminálním se může stát kdokoli.

Práce si také kladla za cíl popsat stručně historii a vývoj českého vězeňství. V našem prostředí můžeme pozorovat vzestupy a pády snahy o pokrok v oblasti věznění. Obrovským milníkem a pomyslným černým bodem v historii bylo období Protektorátu Čech a Moravy a následné období komunistického režimu, které znemožnilo jakýkoliv posun vězeňství směrem kupředu. Spíš by se toto období dalo nazvat obdobím temného středověku, návrat fyzických trestů, nucených prací a vymáhání informací skrze mučení. Dle našeho názoru právě toto období zapříčinilo zaostalost oproti jiným, např. severským, zemím. V dnešní době jsme učinili velký pokrok v humanizaci vězeňství, je zde stále snaha o zdokonalování našeho vězeňského systému, avšak tomu brání nejen finanční a personální prostředky, ale také nastavení mysli společnosti, která ve své většině pořád pokládá tvrdý trest za nejlepší možný způsob odškodnění kriminálního jednání. Autorka práce však zastává názor, že Penitenciární a Postpenitenciární péče, je důležitou součástí trestu odnětí svobody a mohou sloužit k nápravě trestaného.

V současné době máme v České republice dva typy vězení „s ostrahou“ a „se zvýšenou ostrahou“. Tyto typy vězení se poté dále rozdělují dle vnitřní diferenciaci každé věznice.

Jádro práce je věnováno kapitolám totální instituce, mocenským a rolovým hrám. Prostory vězení autorka vnímá jako prostor totální instituce dle Goffmana (1961). Prostory této instituce působí na všechny zúčastněné, bez rozdílu na

postavení a hrané role. Totální instituce je jako živý tvor, který má své donucovací mechanismy a je živěn sociální interakcí, která se v instituci odehrává. Přes všechny donucovací mechanismy instituce propůjčuje moc i aktérům, kteří se v ní nacházejí. Dle Foucaulta (2000), i autorky práce je moc všude-přítomná, každý jedinec v instituci disponuje nějakou její částí.

Jako problém totální instituce vnímáme „mocenskou posedlost“, která se může projevit skrze sociální jevy jako je konformita, poslušnost, deindividualizace nebo dehumanizace. Tuto moc jsme v práci vysvětlili na příkladu Stanfordkého experimentu. Zajímavé je také vnímání moci pod záštitou autority, byrokracie – bylo vysvětleno na příkladu Milgramova experimentu a soudního řízení s Adolfem Eichmannem.

Tuto práci a vysvětlení rolových her autorka postavila na dramaturgickém přístupu Ervinga Goffmana, který popisuje prostor skrze divadelní metafory. Na tomto přístupu jsme poukázali na dvě skupiny v instituci a jejich interakci skrz přední a zadní regiony. Poslední část této práce se věnovala konkrétním rolovým hrám, které se odehrávají v prostoru totální instituce každý den. Důležitou součástí pro fungování instituce a vzájemné interakce je koncept času, prostoru a izolace.

Prostředí věznice je rozhodně psychicky náročné prostředí jak pro dozorce, tak i pro vězně. Žádná ze zmiňovaných stran nemůže utéct donucovací moci instituce. Je třeba nastavit změny ve vězení, neboť se domníváme, že momentální „pojistné ventily“ na obou stranách mříží jsou nedostačující a touha po moci neutuchající.

Autorka práce si je vědomá, že práce nemá významný vědecký přínos vzhledem k absenci empirického výzkumu. Přesto se domnívá, že vzhledem k nasycenosti teorií, kterými je práce protkaná může do budoucna sloužit jako podklad pro další vědecké bádání. Minimálně pro pochopení prostoru věznice a sociálních vztahů, které se v ní odehrávají.

LITERATURA

Literatura

- Arendt, H. (1995). *Eichmann v Jeruzalémě: zpráva a banalita zla*. Mladá fronta.
- Bauman, Z. (2003). *Modernita a holocaust*. Sociologické nakladatelství.
- Bauman, Z., May T. (2004). *Myslet sociologicky*. Praha: SLON.
- Bauman, Z. (2002). *Tekutá modernost*. Praha: Mladá fronta
- Bauman, Z. (2003). *Svoboda*. Praha: Argo
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (1999). *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Canetti, E. (1994). *Masa a moc*. Arcadia.
- Castells, M. (2004) *The power of Identity*. Oxford: Blackwell Publishing
- Černíková, V. (2008). *Sociální ochrana: terciární prevence, její možnosti a limity*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Čírtková, L., (2004). *Forenzní psychologie*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk
- BECCARIA, C. (2009). *O zločincích a trestech*. 1. vyd. Přeložila Olga Pažitková. Bratislava: Kalligram
- Davies, Ch. (1989). *Goffman's concept of the total institution: Criticism and revisions*. Kluwer Academic Publishers, 1989.
- Dirga, L. (2013). *Vliv prostředí totální instituce na identitu vězeňských dozorců* [Diplomová práce]. Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická.
- Drbohlav, A. (2013). *Psychologie sériových vrahů: 200 skutečných případů brutálních činů sériových vrahů současnosti*. Grada.
- Drbohlav, A. (2015). *Psychologie masových vrahů: příběhy temné duše a nemocné společnosti*. Grada.
- Foucault, M. (1994). *Dějiny šílenství v době osvícenství: hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Nakladatelství Lidové noviny.
- Foucault, M. (2000). *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Dauphin.

- Foucault, M. (1999). *Dějiny sexuality. I Vůle k věděni*. V Praze: Herrmann & synové
- Francek, J. (1999). *Zločin a trest v českých dějinách*. Rybka Publishers.
- Giddens, A. (1997). *Sociologie*. Argo.
- Goffman, E. (2003). *Stigma: poznámky k problému zvládnutí narušené identity*. Sociologické nakladatelství.
- Goffman, E. (1961). *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. Vintage Books.
- Goffman, E. (1999). *Všichni hrajeme divadlo: sebezprezentace v každodenním životě*. Nakladatelství Studia Ypsilon.
- Hála, J. (2006). *Úvod do teorie a praxe vězeňství* (2., dopl. vyd). Vysoká škola evropských a regionálních studií.
- Jandourek, J. (2011). *Sociologie zločinu: proč lidé vraždí a jezdí načerno*. Portál.
- Keller, J. (2007). *Sociologie organizace a byrokracie* (2., přeprac. vyd). Sociologické nakladatelství.
- Keller, J. (2004). *Úvod do sociologie* (5. vyd). Sociologické nakladatelství (SLON).
- Koukolík, F. (2018). *Mocenská posedlost* (Vydání druhé, přepracované). Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.
- Linhart, J., Petrussek, M., Vodáková, A., Maříková, Hana. 1996. *Velký sociologický slovník*. Praha: Karolinum
- Lyon, D. (1994). *The Electronic Eye: The Ruise o f Surveillance Society*. Cambrige: Polity Press.
- Lyon, D. (2007). *Surveillance Studies. An Overview*. Cambridge: polity Press.
- Malý, K. (2003). *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*, Praha: Linde.
- Mařádek, V. (2000). *Lexikon klíčových pojmů z penologie*. Vavrla.
- Malinowski, B. (1996). *Argonauti západního Pacifiku*. Praha: Karolinum.
- Mauss, M. (1999) *Esej o daru*. Praha: Karolinum.

- Matoušek, O. (1999). *Ústavní péče* (Vyd. 2. přeprac. a rozš.). Sociologické nakladatelství.
- Mead, G. H. (2017). *Mysl, já a společnost*. Portál.
- Merton, R. K. (2007). *Studie ze sociologické teorie* (2. vyd.). Sociologické nakladatelství.
- Motejl, O. (2010). *Vězeňství*. Kancelář veřejného ochránce práv.
- Mlynář, J., Paulíček, M., & Šubrt, J. (2017). *Člověk v teoretické perspektivě společenských věd: úvahy nad konceptem homo sociologicus*. Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.
- Morton, H. (2000) *Dějiny psychologie*. Praha. Portal,
- Nakonečný, M. (1995). *Lexikon psychologie*. Vodnář.
- Nedbálková, K. (2006). *Spoutaná Rozkoš: sociální (re)produkce genderu a sexuality v ženské věznicí*. Sociologické nakladatelství (SLON).
- Nietzsche, F. (1907). *Beyond Good and evil*. Trbeca Books.
- Otakar, J. (2014). *Jak přežít vazbu. Pendulum*.
- Otakar, J. (2015). *Jak přežít kriminál. Pendulum*
- Plháková, A. (2004). *Učebnice obecné psychologie*. Academia.
- Popelka, J. (2011). *Penologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci
- Raszková, T., & Svoboda Hoferková, S. (2013). *Kapitoly z penologie I*. Gaudeamus.
- Sokol, J. (2007). *Moc, peníze a právo: esej o společnosti a jejích institucích*. Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk.
- Sochůrek, J. (2009) *Úvod do základů psychologie, penologie a viktimologie pro základní odbornou přípravu příslušníků a zaměstnanců Vězeňské služby ČR*, (studijní text). Stráž pod Ralskem: IVVS,
- Sochůrek, J. (2007 a). *Kapitoly z penologie*. Technická univerzita v Liberci.
- Sochůrek, J., (2007 b). *Kapitoly z penologie II. díl Teorie a praxe zacházení s odsouzenými*. Technická univerzita v Liberci.
- Sochůrek, J., (2007 c). *Kapitoly z penologie III. díl Negativní jevy ve vězení*. Technická univerzita v Liberci.

Service, E. (1961). *Primitive Social Organization; an Evolutionary Perspective*. Random House

Šubrt, J., & Německý, M. (2018). *Jedinec a společnost: úvahy nad konceptem homo sociologicus*. Sociologické nakladatelství (SLON).

Zimbardo, P. G. (2014). *Luciferův efekt: jak se z dobrých lidí stávají lidé zlí*. Academia.

Elektronické zdroje

Česká justice: česká tisková kancelář. *Před 25 lety vyhlásil Václav Havel nebyvale rozsáhlou amnestii*. Dostupné z: <https://www.ceska-justice.cz/2014/12/pred-25-lety-vyhlasil-vaclav-havel-nebyvale-rozsahlou-amnestii/> (cit. 10. 3. 2020).

Česká Televize, *30 dní ze života českého dozorce*, dostupné z: <https://www.ceskatelevize.cz/porady/12630611928-30-dni-ze-zivota-ceskeho-dozorce/21956226817/>) (cit. 5. 6. 2020).

Górská, M., & Matonoha, J. (2008). Popis mnoha zápasů: Diskurz, subjekt a moc v myšlení Judith Butlerové. *Česká Literatura*, 56(6), 805-829. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/42687478> (cit. 10. 2. 2021)

HÁLA, J. *Penologie: rozšířený sylabus přednášek*. Dostupné z: <http://penologie.hala.sweb.cz/2.htm> (cit. 5. 2. 2020).

Honzák, R. *Milgramův brutální experiment*. *Psychologie.cz*. Dostupné z: <https://psychologie.cz/milgramuv-brutalni-experiment/> (cit. 10. 2. 2021).

Internetové stránky Justice.cz. *Koncepce rozvoje Českého vězeňství do roku 2015*. Dostupné z: https://justice.cz/documents/12681/762277/koncepce_do+roku_2015+%282%29.pdf/74d6fdaf-b5c0-4165-a853-efe2a84a68f6 (cit. 4. 6. 2020).

Janošová, P. *Základy sociální psychologie*. (studijní text). Dostupné z: <https://turbo.cdv.tul.cz/mod/book/view.php?id=5969&chapterid=6274> (cit. 8. 3. 2020).

Kmětík, I., Kubičková P. *Penologie*, Dostupné z: <http://www.sosoom-zlin.cz/media/skripta/penologie.pdf> (cit. 8. 2. 2020).

Malinowski, B. (1968). Vědecká teorie kultury. (studijní text MUNI). Dostupné z: https://is.muni.cz/el/1421/jaro2004/ETBA04/8969/Malinowski_Vedecka_theorie_kultury.pdf (cit. 8. 5. 2020).

Moravcová, E., Tomášek, J. *Metodologické aspekty měření postojů české veřejnosti k trestání pachatelů trestných činů. Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 50 (4). Dostupné z: <http://sreview.soc.cas.cz/cs/issue/172-sociologicky-casopis-czech-sociological-review-4-2014/3438>. (cit. 8. 3. 2020).

Rucker, D. D., Galinsky, A. D., & Dubois, D. *Power and consumer behavior: How power shapes who and what consumers value. Journal Of Consumer Psychology*, 22(3), 352-368. <https://doi.org/10.1016/j.jcps.2011.06.001> (cit. 5. 3. 2020)

Schrag, C. (1961). *A Preliminary Criminal Typology* (The Pacific Sociological Review Spring), 1961, Vol. 4, No. 1 (Spring, 1961), pp. 11-16. Dostupné z: <https://www.jstor.org/stable/1388481> (cit. 10. 4. 2021).

Šubrt, J., (2017), *Homo sociologicus: Co se skrývá za tématem sociálních rolí* (Sociologický časopis). Dostupné z: <https://www.sav.sk/journals/uploads/04201142Subrt%20-zalomena%20OK.pdf> (cit. 12. 12. 2020).

Šubrt, J. (2015). *O koncepci, která předznamenal teorii rozšířené mysli, a o jejím významu pro sociálněvědní teorii. Sociologický Časopis / Czech Sociological Review*, 51(4), 697-708., Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/24642846> (cit. 10. 3. 2021)

Týdeník Reflex: Zápisník českého vězně. Dostupné z: https://www.reflex.cz/clanek/zajimavosti/99388/zapisky-ceskeho-vezne-dozorci-jsou-vystaveni-neustalemu-tlaku-casto-jim-jde-doslova-i-o-zivot.html (cit. 8. 9. 2020)

Vězeňská služba ČR. *Základní informace*. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/o-nas/zakladni-informace/> (cit. 5. 6. 2020).

Vězeňská služba ČR. *Základní informace: Charakteristika věznic*. Dostupné z: <http://www.vscr.cz/veznicevsehrdy-96/o-nas-1634/zakladni-informace-151/> (cit. 4. 6. 2020).

Vězeňská služba ČR. *Koncepce vězeňství do roku 2025*. Dostupné z <https://www.vscr.cz/wp-content/uploads/2017/06/Koncepce-vezenstvi.pdf> (cit. 4. 6. 2020).

Vězeňská služba ČR. *O nás. Co je SARPO?* Dostupné z: <https://www.vscr.cz/o-nas/sarpo/co-je-sarpo/> (cit. 5. 6. 2020).

Vězeňská služba ČR. *O nás. Změna vnější diferenciaci*. Dostupné z: <https://www.vscr.cz/o-nas/zmena-vnejsi-diferenciace/zakladni-otazky/> (cit. 8. 6. 2020)

Legislativní zdroje

Zákon o výkonu trestu odnětí svobody č. 169/1999 sb. a vnitřních norem věznic.

Zákon č. 40/2009 Sb. Trestní zákoník

Zákon České národní rady o Vězeňské a justiční strážci České republiky č.555/1992 Sb.